

A KOLLEKTÍV BŰNÖSSÉG ELVE A SZLOVÁKIAI MAGYAR KISEBBSÉGET SÚJTÓ JOGSZABÁLYOKBAN 1944 ÉS 1949 KÖZÖTT

A csehszlovákiai, szlovákiai magyar kisebbség 1944–1949 közötti történetében meghatározó szerepet játszó jogszabályok közreadásával hármas célt követtünk. Mindenekelőtt egységes szerkezetben, kritikai, irodalmi jegyzetekkel ellátott formában tesszük hozzáférhetővé a csehszlovákiai magyar kisebbség 1944 és 1949 közötti jogfosztásának legfontosabb jogi érvényű dokumentumait, belső és nemzetközi jogszabályait. Erre eddig magyar nyelven három kísérlet történt. A Gerényi István által összeállított okmánygyűjtemény az éppen befejezéséhez közeledő lakosságcserre nyitott kérdéseire és a nemzetközi összefüggésekre koncentrált.¹ A másik kiadványt Polányi Imre, a Pécsi Egyetem történész professzora állította össze. A harmadik forrás publikáció a Kövesdi Károly és Mayer Judit szerkesztésében és fordításában tíz évvel ezelőtt Pozsonyban megjelent dokumentum- és tanulmánykötet volt. Utóbbi két könyv fordításait kötetünkben is felhasználtuk.²

A világháború utáni csehszlovák kormány 1945. április 5-én Kassán elfogadott kormányprogramja mellett hatféle jogszabályból válogattunk. A csehszlovákiai magyarok sorsát meghatározó nemzetközi jogi szerződések közül közöljük a magyar fegyverszüneti megállapodást, a potsdami nagyhatalmi határozatok és az 1947. évi magyar békeszerződés vonatkozó részeit, valamint a csehszlovák–magyar lakosságcserre-egyezmény és a két ország közötti vitákat legalább részben lezáró csorbatói megállapodás teljes szövegét.

Először olvasható magyar nyelven teljes terjedelmében mindannak a tizenkét 1945. évi köztársasági elnöki dekrétumnak a szövege, amelyek közvetett vagy közvetlen formában érintették a csehszlovákiai magyar közösség jogi helyzetét. A mostani kiadást a fenti előzményeken túl jelentős mértékben megkönnyítette az a tény, hogy cseh és szlovák történészek az elmúlt évtizedben több alkalommal is közreadták a Beneš-dekrétumok teljes vagy válogatott anyagát.³

Második célként azt tűztük ki magunk elé, hogy lehetőség szerint érzékeltessük a csehszlovákiai magyar közösség felszámolását szorgalmazó csehszlovákiai politika nemzetközi kontextusát, összefüggéseit. Ennek érdekében a bevezető tanulmányban és a dokumentummellékletben áttekintjük a moszkvai magyar fegyverszüneti egyezménytől a potsdami határozaton és lakosságcserre-egyezményen keresztül a párizsi magyar békeszerződésig, illetve a csorbatói egyezményig tartó külpolitikai folyamatok legfontosabb állomásait.

¹ GERÉNYI:1948

² POLÁNYI:1992, KÖVESDI–MAYER:1996. A Polányi Imre, illetve Kövesdi Károly és Mayer Judit szerkesztette könyvekben közölt szöveg volt az itt közreadott szövegváltozat kiinduló pontja a köztársasági elnöki dekrétumok közül az 1945. évi 5, 12, 16, 28, 33, 71., 108 és 137. számú dekrétum esetében. A Szlovák Nemzeti Tanács rendeletei közül az 1944. évi 6., az 1945. évi 24,50, 105, valamint az 1946. évi 64. számú rendelet; a törvények közül az 1946. évi 179, az 1946. évi 83. és az 1948. évi 245. számú törvények szövegét részben újrafordítottuk, részben pedig ellenőriztük és kiegészítettük. A Megbízotti Testület hivatalai által kiadott rendeletek közül a Földművelés- és Földreformügyi Megbízotti Hivatal 1945. évi 24., valamint a Belügyi Megbízotti Hivatal 1945. évi 10.100/1–IV/1–1945 sz. 287. számú rendeletei és további két-két kormányrendelet, illetve egyéb jogszabály szövegek közlésében tekintettük kiindulópontnak az 1996. évi kiadást. Minden dokumentumot bevezető jegyzettel és szükség esetén magyarázó, a legújabb szakirodalomra utaló jegyzetekkel láttunk el.

Könyvünk harmadik célja a szlovákiai sajátosságok bemutatása. A magyar közösség ügye a szudétanémet kérdés mellett a két csehszlovák emigráció, Beneš köztársasági elnök és a központi csehszlovák kormány számára legtöbb esetben másodrangú kérdésnek számított. Ugyanakkor a német és a magyar kérdés következetes összekapcsolása, a szlovák parlamenti és kormányzati szervek fokozott magyarelles kezdeményező szerepe a magyar kisebbség kérdését folyamatosan felszínen tartotta. Az egyoldalú kitelepítés lehetőségének bezárulását követően pedig egyre gátlástalanabb eszközökkel a belső megoldásokat igyekeztek megvalósítani a tömeges perekkel, a belső telepítésekkel, a reszlovakizációval és a jogfosztottság állapotának fenntartásával.

Könyvünkben igyekeztünk összegyűjteni a legfontosabb jogfosztó, kisebbségellenes csehszlovákiai törvényt és kormányrendeletet. Külön hangsúlyt helyeztünk arra, hogy a szlovák parlament, azaz az 1944. augusztusi szlovák nemzeti felkelés idejétől a szlovákiai törvényhozás funkcióit ellátó Szlovák Nemzeti Tanács, valamint a Szlovák Megbízotti Testület – a központi kormányzat mellett 1945–1948 között viszonylag önálló jogkörrel rendelkező korabeli szlovákiai kormány – magyar kisebbséget érintő legfontosabb rendeletei szintén bekerüljenek a válogatásba. Hiszen az egyesületi, vagyonjogi kérdésekben, a retribúció, reszlovakizáció és a belső kolonizáció ügyeiben alapvetően a szlovákiai jogszabályok alapján jártak el a csehszlovák és a szlovák hatóságok a magyar közösséghez tartozó személyekkel, családokkal szembeni jogfosztó, jogkorlátozó intézkedéseikben.⁴

A bevezető tanulmánnyal és Popély Árpád kötetzáró kronológiájával a második világháború utáni csehszlovák nemzetállami törekvések kisebbségellenes vonulatát mutatjuk be, természetesen elsősorban a csehszlovákiai magyar kisebbségi közösség történetére koncentrálva.

Az egyes dokumentumokhoz fűzött bevezető és értelmező jegyzetek segítségével pedig a téma iránt mélyebb érdeklődést mutató olvasók, diákok, egyetemisták, jogászok részére kínálunk további eligazítást, fogódzókat a kérdéskör összefüggéseiben és gazdag irodalmában. Ez utóbbi áttekintését szolgálja a szakirodalomnak a kötet végén található válogatott jegyzéke.⁵

Előzmények és összefüggések

Az 1938. szeptember 29-i müncheni szerződést, illetve az autonóm Szlovákia október 6-i és Kárpátalja 1938. október 11-i létrejöttét követően megszűnt az első, s kialakult az úgynevezett második Cseh-Szlovák Köztársaság. A két autonóm tartományról szóló törvényt a prágai parlament november 19-én fogadta el. A müncheni döntést követően 1938. október 2–4. között Lengyelország megszállta a lengyel többségű csehszlovák területeket. Edvard Beneš, akit 1935 decemberében hét évre választott meg a csehszlovák parlament köztársasági elnökké, október 5-én – a hitleri Németország fenyegetése, a cseh társadalom növekvő megosztottsága, valamint az általa kiépített csehszlovák kül- és biztonságpolitikai stratégia teljes összeomlása miatt – lemondott elnöki posztjáról, és október 22-én Angliába emigrált. Helye az alkotmány által előírt egyhónapos időnél lényegesen hosszabb ideig, egészen 1938. november 30-áig üres maradt, amikor Emil Háchát választották az ország új köztársasági elnökévé.

³ JECH–KAPLAN:1995, PTÁEKOVÁ:2002, ŠUTAJ–MOSNÝ–OLEJNÍK:2002, PAVLÍĚEK–DEJMEK–WEIGL:2002, JECH:2003,

⁴ A csehszlovákiai magyar kisebbség 1944–1949 között olyan jogsérelmeket szenvedett el, amelyek végső célja a közösség teljes felszámolása lett volna. A szlovákiai magyar közösség második világháború utáni történetét Vadkerty Katalin előbb három részben, majd dokumentumokkal kiegészítve egy kötetben magyarul és szlovákul is megjelentetett monografikus feldolgozása tárgyalta a legrészletesebben. VADKERTY:1993, 1996, 1999, 2001, 2002.

⁵ Az egész dokumentáció a könyv megjelenésével egy időben az interneten is elérhetővé válik az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének honlapján kialakított és folyamatosan kiegészülő Beneš-dossziében: www.mtaki.hu/beneš

A második Cseh–Szlovák Köztársaság alig félévig, 1939. március 15-éig létezett. Hitler már 1938. október 21-én elrendelte az előkészületek beindítását a maradék cseh–szlovák állam felszámolására. Szlovákia és Kárpátalja az 1938. november 22-én kihirdetett alkotmánytörvény révén széleskörű autonóm kormányzati jogokat kapott. November 1-jén az első bécsi döntés alapján Szlovákia és Kárpátalja magyar többségű területeit Magyarország visszaszerezte. November 20-án a müncheni szerződés alapján elcsatolt szudétánémet területeket beolvastották a Harmadik Birodalomba.⁶

A Köztársaság teljes felbomlásához vezető csehszlovák válságban kétségkívül a külpolitikai okok bizonyultak döntőnek. A francia–brit és a szovjet stratégiai szövetség éppúgy hatástalannak és működésképtelnek bizonyult az 1938. szeptemberi, illetve az 1939. márciusi csehszlovák válság kritikus napjaiban, akárcsak a gyorsan elenyészett kisantant együttműködés. Csehszlovákia a legnehezebb időszakban teljesen magára maradt.⁷

Ugyanakkor húsz éven át megoldatlan volt a két államalkotó nemzet, a csehek és a szlovákok viszonya, ami a cseh centralizmus és a szlovák autonomista törekvések között egyre több feszültséget váltott ki. Ezek a München utáni napokban még kezelhetőnek bizonyultak az államszerkezet átalakításával, 1939 tavaszán azonban Hitler már a maga javára használhatta fel a szlovákok önállósulási törekvéseit. Az 1919. szeptember 10-i saint germain-i csehszlovák kisebbségi szerződésben vállalt, de 1938-ig teljesítetlen kárpátaljai autonómia ügye – az adott területen eszközölt jelentős gazdasági, kulturális, oktatási beruházások ellenére – ugyancsak kudarcos történetnek bizonyult, ami nem csekély mértékben hozzájárult ahhoz, hogy már londoni emigrációjának második évében Beneš a tartomány feladását – a Szovjetunióknak való átengedését – fontolgatta.

A két világháború közötti csehszlovák nemzetiségi politikát a többi kisebbség irányában – amint azt T. G. Masaryk, az államalapító, és 1918–1935 között négy alkalommal megválasztott csehszlovák köztársasági elnök amerikai monográfusa, Thomas Szporluk találóan kifejtette – egyfajta „emberarcú nacionalizmus” jellemezte. A legnagyobb, a közel 3,5 millió német, a hét-száz-ezres magyar, valamint a nyolcvanezres lengyel kisebbség kérdése nyelvi és egyéni jogok szintjén rendezettnek volt mondható, de a csehszlovák állammal való azonosuláshoz a három – akaratuk ellenére kisebbségi helyzetbe került – nemzeti közösség számára mindez elégtelennek bizonyult. Az 1919. évi párizsi tárgyalásokon a nem cseh és nem szlovák területek megszerzése érdekében svájci modellel, autonómiával érvelő Edvard Beneš csehszlovák külügyminiszter ígéretei, majd pedig az úgynevezett nemzetiségi statútum 1935–1938 közötti előkészületei és a kilátásba helyezett kisebbségi önkormányzati státusz taktikai megfontolásai nem tudták érdemben ellensúlyozni a csehszlovák válság mély belpolitikai dimenzióit.⁸

Az Anschluss után fékezhetetlenül agresszív hitleri Németországgal szemben Csehszlovákia létét – a harmincas évek második felében képlékennyé vált nagyhatalmi viszonyok közt – csakis az állam belső kohéziója, s a többi szomszédal kialakított jószomszédi viszony menthette volna meg. Ezek azonban éppúgy nem álltak Prága rendelkezésére, mint az európai kollektív biztonsági rendszer vagy a Párizs–Moszkva tengely katonai garanciái. A soknemzetiségű Köztársaság etnoregionális valósága és a csehszlovakizmus centralizáló államideológiája, etnopolitikai

⁶ A második Cseh–Szlovák Köztársaságról ld. GEBHART–KUKLÍK:2004.

⁷ A csehszlovák hadsereg vezérkari tábormokai 1938. szeptember 29-én a mozgósítás és a katonai ellenállás meghirdetését kérték Beneš köztársasági elnöktől. A katonai ellenállást elutasító elnök válaszában a két nyugati szövetséges által magára hagyott országot alkalmatlannak tartotta az ellenállásra. A szövetséges nagyhatalmak az etnikailag vegyes csehszlovák területek megtartása miatt nem kívántak katonailag szembesülni Németországgal: „Könnyelműség lenne részemről, ha a nemzetet ebben a pillanatban vágóhídra vezetném egy izolált háborúban.” BENEŠ:1968. 341.

⁸ A csehszlovákiai kisebbségek nemzeti, állami, kisebbségi lojalitásformáiról, az 1920-as években kialakult együttműködési tendenciákról, az úgynevezett aktivizmus jelenségéről, a belső konfliktusok elmélyülésének okairól ld. Schulze Wessel:2004.

gyakorlata közötti feszültségek jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a régió gazdaságilag, politikailag kétségkívül legsikeresebb állama – gyakorlatilag számottevő belső és nemzetközi tiltakozás, ellenállás nélkül –, az 1938 tavaszi első válságperiódust követő rövid egy éven belül megszűnt létezni.⁹

1939. március 14-én a szlovák parlamentben kikiáltották az önálló Szlovák Köztársaságot, március 15-én a németek megszállták a müncheni szerződés után csehszlovák fennhatóság alatt maradt cseh- és morvaországi területeket és Hitler proklamálta a német birodalmi keretek közt korlátozott autonómiával rendelkező Cseh–Morva Protektorátus létrejöttét. Az autonóm Kárpátalja ugyanezen a napon szintén megszűnt, miután Magyarország elfoglalta az első bécsi döntés után még cseh-szlovák fennhatóság alatt maradt, Huszt központtal működött kárpátaljai területet.¹⁰

Az Angliába emigrált Edvard Beneš 1939. április 16-án Londonban megalakította a Csehszlovák Bizottságot. Beneš cseh és szlovák politikusokból 1940. július 9-én kinevezte az emigráns csehszlovák kormányt. A Jan Šrámek vezette kormányban a pártok képviselői helyett a két világháború közötti csehszlovák politikai elit emigrációba vonult képviselői kaptak szerepet.

A Cseh–Morva Protektorátus területén a Berlíntől majd mindenben függő, korlátozott cseh közigazgatási autonómia alakult ki, amely nem tudta megakadályozni sem a zsidótörvények bevezetését, sem pedig azt, hogy a németek háromezer cseh értelmiségi túszt internáltak a háború idejére. A Csehszlovákia megalakulásának 21. évfordulóján, 1939. október 28-án Prágában kirobbant tüntetést katonai erővel verték le. A kezdeményező egyetemisták közül kilencet kivégeztek, 1200 diákot koncentrációs táborokba vittek, s az összes cseh egyetemet, főiskolát bezárták. 1941-ben a cseh középiskolák számát is radikálisan csökkentették. Miközben a Protektorátus lakói a világháború éveiben gazdaságilag részeseivé váltak a háborús konjunktúra kínálta lehetőségeknek, a német birodalmi helytartók, Konrad von Neurath (1939–41), illetve Reinhard Heydrich (1941–42) a cseh lakosság megfélemlítését, radikális asszimilációját, széttelepítését, s minden ellenállás fizikai letörését tűzték ki célul. A Benešek által irányított vagy legalábbis kézben tartott ellenállás a Heydrich ellen 1942. május 27-én elkövetett merénnyel érte el csúcspontját. Az azt követő brutális német megtorlás – Lidice és Ležáky falvak elpusztítása – nyomán többé nem volt lehetőség a Protektorátuson belüli német–cseh viszony javítására.¹¹

A londoni emigráció

A londoni csehszlovák emigráció élén Beneš a Csehszlovák Köztársaság jogi folytonosságának elvéből kiindulva erőszak által kikényszerítettnek, egyszersmind semmisnek nyilvánította lemondását, s mint hivatalban lévő csehszlovák köztársasági elnök igyekezett biztosítani a csehszlovák alkotmányosság keretei közt az államélet kontinuitását.

Lemondását, valamint az őt követő Emil Hácha köztársasági elnök megválasztásának körülményeit és jogkövetkezményeit elemző cseh és német szakirodalom közt jelentős eltérések vannak Beneš köztársasági elnöki funkciójának jogszerűségét illetően. Az 1935-ben hétéves időszakra választotta őt a prágai parlament többsége, egyebek közt – Jaross Andor kivételével – az egész csehszlovákiai magyar parlamenti képviselőlet. Köztársasági elnöki funkciójának megkérdőjelezését a londoni időszak dekretális törvényhozás utólagos csehszlovák kodifikációja, s még

⁹ A csehszlovák válság nagyhatalmi, szomszédságpolitikai tényezőinek cseh és szlovák értékeléséről ld. DEJMEK:2002, DEÁK:1991. A csehszlovák–magyar relációról ld. ĚIERNA-LANTAYOVÁ:1992, SALLAI:2002, ZSELICZKY:1998.

¹⁰ DEÁK:1991; SALLAI:2002, 57–81, 124–140; DEJMEK:2002.

¹¹ A világháború csehországi és szlovákiai viszonyairól, veszteségeiről ld. KURAL:2002, GLETTLER-LIPTÁK-MÍŠKOVÁ:2004.

inkább a csehszlovák emigráns kormány nemzetközi elismerése után legfeljebb elméleti viták tárgyaként értékelhetjük.¹²

A „elnyomás időszakára” vonatkozóan („doba nesvobody) a csehszlovák alkotmányjog csakis a londoni kormány és államtanács döntéseit tekinti Csehszlovákiára nézve érvényesnek, s meg nem történtként kezeli, azaz nem ismeri el a müncheni szerződést, valamint az első bécsi döntést, az önálló Szlovákia létrejöttét stb.¹³

Ezzel együtt fontos, a londoni forgatókönyvvel ellentétes fejleménynek számított, és Beneš elnök, illetve a londoni kormány elképzeléseivel is élesen ütközött a Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) 1944. szeptember 1-jén kiadott rendelete, amely Szlovákia területén egyedül az antifasiszta szlovák csoportok képviselőit tömörítő Tanács által kibocsátott törvényerejű rendeleteket ismerte el érvényes jogforrásként. Ebből a háború utáni csehszlovák kormány működésére, illetve a háború utáni elnöki dekrétumok területi hatályára, a rendelkezések közötti összhangra nézve számos konfliktus, illetve komplikáció származott.¹⁴

Beneš Csehszlovákia nemzetközi jogfolytonosságára vonatkozóan 1940 júliusában a következőképpen érvelt: „München, – s mindazt, amit maga után vont –, el nem ismerve, azt az álláspontot védelmeztük, hogy a Csehszlovák Köztársaság, Masaryk Köztársasága München után is élt és létezett. A mi egész jogi rendszerünk, nemzetközi jogi és politikai szempontból folytatólagosan létezik, s ezért távozásom az elnöki tisztségből és a hazából jogilag nem történt meg, mint ahogy a köztársaság szétverése sem. Jogilag és politikailag semmi más sem létezik, amit az erőszakos náciizmus 1939. március 15. után nálunk végrehajtott.”¹⁵

Beneš a csehszlovák államélet megszervezése érdekében saját elnökletével létrehozta az emigráns csehszlovák államtanácsot és az emigrációs csehszlovák államapparátus jogszerűségét felügyelő jogi tanácsot. Az Államtanács „a köztársasági elnök tanácsadó intézményeként, valamint a Csehszlovák Köztársaság ideiglenes államigazgatásának ellenőrző szervezeteként” működött. Az emigrációban a törvényhozás feladatát a köztársasági elnök vállalta magára, s törvények helyett köztársasági elnöki dekrétumokat bocsátott ki.¹⁶

Ennek egyik lehetséges jogforrásaként a cseh jogtörténeti irodalom az 1938. december 15-i 330. számú alkotmánytörvény 2. §-át is megemlíti. Ez a jogforrás arra hatalmazta fel a második Cseh–Szlovák Köztársaság elnökét, az 1938. november 30-án megválasztott Emil Háchát, hogy két éves időtartamon belül a rendkívüli körülményekre való tekintettel rendelti úton köztársasági elnökként is jogszabályokat adhat ki. Komoly ellentmondása ennek az érvelésnek, hogy más kérdésben a müncheni döntés utáni időszak semmilyen jogszabályát, döntését sem ismeri el a cseh államjog, tehát ebben az esetben sem lehetne kivételt tenni.¹⁷

Ezeknek a dekrétumoknak a tervezetét az esetek többségében a kormány valamely tagja készítette el, s azt a kormány és az Államtanács, valamint a Jogi Tanács egyaránt megvitatta. A londoni időszakban Beneš összesen 44 dekrétumot bocsátott ki. Közülük az 1940. évi 2. számú alkotmánydekrétum az emigrációs körülmények közötti átmeneti kormányzás és törvényhozás intézményi, tartalmi szabályozásával biztosította az 1920. évi csehszlovák alkotmány alapelveinek betartását, a londoni kormány és Államtanács működésének jogszerűségét.

¹² PRINZ:1992, 107–112; BLUMENWITZ:2002A, PAVLÍĚEK:2002, 7–10. KUKLÍK:1999, 39–42.

¹³ Csehszlovákia megszállásának időszaka az 1938. szeptember 30-ától 1945. május 4-éig tartott. Ugyanakkor a „a Csehszlovák Köztársaság fokozott veszélyeztetettségének időszakaként” jelölt periódust az 1945. évi 16. számú köztársasági elnöki dekrétum 18 §-a, illetve a csehszlovák kormány 1946. 217. számú rendelete az 1938. május 21-étől 1946. december 31-éig tartó időszakban jelölte meg. Vö. a kötet 9. iratának 3. számú jegyzetével, illetve PAVLÍĚEK:2002,21–23. KUKLÍK:1999, 41

¹⁴ ŠUTAJ:2002, 23–30.

¹⁵ BENEŠ:1993

¹⁶ PAVLÍĚEK:2002, 12–16.

¹⁷ Uo. 16.

A londoni dekrétumok közül 11 volt alkotmánydekrétum, ami azzal függött össze, hogy a csehszlovák államigazgatás és törvényalkotás a rendkívüli körülmények között megpróbálta összehangba hozni az 1920. évi alkotmány rendelkezéseit a csehszlovák állam felbomlása utáni helyzettel.¹⁸ Különösen az utolsó háborús évben született dekrétumok közt jelentek meg az olyan jogszabályok, amelyek a háború utáni viszonyok előkészítését szolgálták. Így például az 1944. évi 10. számú dekrétum „a Csehszlovák Köztársaság felszabadított területeinek ideiglenes igazgatásáról”, amely a hat éves csehországi, szlovákiai és kárpátaljai különfejlődés ellenére megpróbált ismét egységes közigazgatási kereteket teremteni.¹⁹ A jogfolytonosság szempontjából meghatározónak bizonyult az 1944. évi 11. és az 1945. évi 3. számú alkotmánydekrétum, amely a csehszlovák államiság és törvényhozás folytonosságának feltételeit szabályozta. Ez utóbbi a felszabadított területeken az ideiglenes nemzetgyűlés összehívásáig tartó átmeneti időszakra vonatkozóan szabályozta a törvényhozási funkciókat.

Az új csehszlovák állam intézményi és jogfilozófiai elemei is megjelentek az utolsó londoni dekrétumokban. Az 1945. évi 6. számú dekrétum a náci bűnösök, árulók, kollaboránsok megbüntetéséről és a rendkívüli népbíróságokról szóló dekrétum, amelyet közel azonos tartalommal az 1945. évi 16. szám alatt a csehszlovák területen kiadott dekrétumok sorába is besoroltak. A csehszlovák területeken a londoni államszerkezet már nem működött, az ideiglenes parlament azonban csak 1945. október 28-án kezdte el működését. Erre az időszakra a köztársasági elnök a kormánnyal együttműködve felhatalmazást kapott az elnöki dekrétumok rendszerének folytatására.²⁰

A londoni központ fő politikai feladatát a külföldi ellenállás, a moszkvai csehszlovák kommunista, valamint a hazai cseh és szlovák ellenállással való kapcsolattartás szervezeti kérdései mellett elsősorban a csehszlovák állam jogfolytonosságáért, ebből adódóan a köztársasági elnök és a londoni kormány hivatalos elismertetéséért, a müncheni szerződés, a bécsi döntés semmissé, meg nem történtté nyilvánításért folytatott diplomáciai egyezkedések jelentették.²¹

A brit kormány 1940. július 21-én, a szovjet és az amerikai kormány egy évvel később, 1941 júliusában – a háború utáni államhatárok előzetes megerősítése nélkül, – elismerte az ideiglenes csehszlovák kormányt. 1943. december 12-én Beneš Moszkvában aláírta a csehszlovák–szovjet barátsági és együttműködési szerződést. Ez a szerződés kétségkívül növelte Beneš diplomáciai presztízsét. Ugyanakkor a csehszlovák emigráción belül megerősítette a moszkvai csehszlovák kommunisták pozícióit.

A Beneš politikai pályájával kritikus alapállásból foglalkozó nemzetközi és cseh irodalom éppen ezeket a moszkvai tárgyalásokat tekintve fordulópontra a háború utáni Csehszlovákia belső erőviszonyainak alakulása szempontjából. Természetesen a világháború katonai kimenetelével összefüggő kelet-közép-európai szovjet érdekszférában eleve igen csekély mozgástér maradt a nemzetállami elit számára. Beneš azonban sok tekintetben jórészt belső meggyőződés vezérelte a Szovjetunióval és a csehszlovákiai kommunistákkal való együttműködésre, aminek végzetes következményeiről a 21. század eleji történészek kétségkívül sokkal többet tudhatnak, mint amennyit a kortársak előre megsejthettek.²²

¹⁸ Nem egységes a dekrétumok történeti és jogi kategorizációja. A szerzők többsége 44 londoni dekrétumról beszél, a kérdéskör egyik legjobb szakértője azonban 46 külföldön kiadott dekrétumról tud PAVLÍĚEK:2002, 44. A tanulmányunk helyt adó kötetben a londoni dekrétumok cím szerinti felsorolásában 44 jogszabály található. JECH–KAPLAN, 2002, 50–52.

¹⁹ A szovjet hadsereg által elfoglalt területek az 1944. május 8-i szovjet–csehszlovák megállapodás alapján ismét csehszlovák fennhatóság alá kerültek, s ott a londoni, illetve 1945. április 5-én Kassán megalakult új kormány szervezhette meg a közigazgatást. VIDA–ZSELICZKY:2004.

²⁰ KUKLÍK:1999, 40–46; PAVLÍĚEK:2002, 18–21.

²¹ Anglia és Franciaország már 1942 augusztusában, illetve szeptemberében visszavonta aláírását a müncheni szerződésről, s ezzel kezdetől fogva érvénytelennek nyilvánították azt. BENEŠ:1947, ZEMAN:2004.

²² MANDLER:2002, 31–34, LUKES:1996, 36–51.

A német és magyar kisebbség felszámolásának terve

A londoni csehszlovák emigráció vezetőjeként Beneš kezdettől fogva sokat foglalkozott a világháború utáni csehszlovák állam belső és külső feltételeivel. Már 1941-ben arra a következtetésre jutott, hogy a német és magyar kisebbség jelentős részétől Csehszlovákiának meg kell szabadulnia. A csehszlovák békecélokról készült 1941. február 2-i memorandumában elismerte ugyan az 1938 előtti magyar–szlovák határok kiigazításának célszerűségét, de a Csallóköz területét nem kívánta viták tárgyává tenni. A Komáromtól keletre eső határszakasz módosítását „a lehető legátfogóbb lakosságcserevel” kívánta egybekötöni, hogy az államhatárok az etnográfiai határokkal azonosakká váljanak. A terület-átadással egybekötött magyar–szlovák lakosságcsere ötlete 1942-ben is felbukkant megnyilatkozásaiban. A német kisebbség felszámolása mellett a magyar kisebbségi kérdés hasonló „megoldása” tehát 1941 februárjától kezdve fokozatosan vált a londoni csehszlovák kormány háborús célpolitikájának kiemelt fontosságú elemévé. 1942-ben a szövetséges nagyhatalmak az első bécsi döntés érvényességét anullálták, ami Beneš számára még nagyobb mozgásteret biztosított.²³

A csehszlovák állam második világháború utáni újjáalakításával összefüggő elképzeléseiben Beneš kezdetben a német és magyar kisebbség létszámának minimalizálását, ennek érdekében előbb területcserékkel, részleges területi kompenzációval kombinált kitelepítést, illetve a kisebbségi jogok helyett belső közigazgatási határok közé szorított nyelvi jogokat fontolgattott.²⁴

A Szovjetunió német megtámadását követően felértékelődött köztes-európai zónában a londoni csehszlovák emigráció hamar felismerte az új lehetőségeket. A csehszlovák kormány hivatalos brit, amerikai és szovjet elismerését követően Beneš már jóval magabiztosabban vetette fel a szudétánémet kérdés háború utáni megoldásának egyre radikálisabb, 1-2 milliónyi német kitelepítésével számoló alternatíváit. A londoni környezetben a kitelepítés egyre gyakoribb hangoztatása miatt tiltakozó csehszlovákiai német szociáldemokraták vezetőjével, Wenczel Jakschsal 1942 nyarától kezdve egyre mélyebb konfliktusba került, ami 1943 elején szakításhoz vezetett.²⁵

Akadnak olyan vélemények is, amelyek a csehszlovákiai németek és magyarok, azaz a két úgynevezett nem szláv kisebbség kollektív bűnösségének elvi megalapozását éppen a Beneš–Jaksch vitának ehhez a fordulópontjához kötik. E szerint az érvelés szerint Beneš még az 1943. évi májusi washingtoni és decemberi moszkvai útja előtt arra az álláspontra jutott, hogy az első Csehszlovák Köztársasággal szembeni német és magyar magatartás önmagában kimeríti a két közösség kollektív bűnösségének fogalmát.²⁶

A csehszlovákiai németek tömeges és egyoldalú kitelepítésének nemzetközi támogatására törekvő Beneš legelőször a brit kormány kezdte támogatni.²⁷ A csehszlovák köztársasági elnök 1943. májusi washingtoni útja során azonban Rooseveltnél is beleegyezését adta a csehszlovákiai németek számának radikális csökkentését célzó egyoldalú kitelepítések tervéhez.²⁸ Még amerikai útja során kapta kézhez a szovjet kormány táviratát, amelyben arról értesítették a csehszlovák köztársasági elnököt, hogy Moszkva támogatni fogja a németek háború utáni kitelepítését.²⁹

²³ A német és magyar kisebbség felszámolására irányuló csehszlovák politika genezisééről ld. BRANDES:2001, 152–156, 329–333, 388–392; BENEŠ:1996,83–85. BEER:2004, 119–157; KASZA:2000

²⁴ Uo. 90.

²⁵ KASZA:2000, 32–43;BENEŠ:1996, 54–81.

²⁶ Az érveléssel azonosulva, a „kollektív bűnösség” kifejezés helyett a kollektív felelősség kategóriájára hivatkozik BEÒA:2000, BEÒA:2002. 23–25, A kollektív bűnösség elvét kritikusan elemzi OLEJNÍK:2004. 23–27, BALOGH:1990, BRANDES:2004.

²⁷ BENEŠ:1996, 96–97.

²⁸ Az amerikai elnökkel folytatott megbeszéléséről Beneš így tájékoztatta Jan Masaryk külügyminisztert: „Egyetért azzal a koncepcióval, hogy a csehszlovákiai németek számát ez után a háború után a lehető legnagyobb mértékben csökkenteni kell. Szlovákiára vonatkozóan semmilyen kérdést sem tett fel.” Uo. 44.

²⁹ BENEŠ:1947. 362.

A németek kitelepítésével kapcsolatos eredeti beneši program 1943 decemberében, a moszkvai tárgyalások során egészült ki hivatalosan a szlovákiai magyarok kitelepítésének elképzelésével. Sztálinnak és Molotovnak a tárgyalások során Beneš a magyarok kitelepítése mellett a Csehszlovákia javára történő határmódosítások kérdését is felvetette. A csehszlovák–magyar határ módosítását a Szlovák Nemzeti Tanácsban Vavro Šrobár hangoztatta 1944 szeptemberében, aki az Ipoly–határ helyett az 1919. évi vasúti és Mátra-Bükk határ mellett szállt síkra. Beneš elsősorban a pozsonyi hídfő kibővítését tartotta fontosnak.³⁰ A Sztálin által megerősített előzetes szovjet beleegyezés birtokában Beneš 1944 januárjától azután meglehetősen következetesen a „csehszlovákiai németek és magyarok kitelepítését” együtt szorgalmazta, jóllehet a német kérdés végleges megoldása számára mindig első számú prioritás maradt.³¹

A két nem szláv kisebbség kitelepítésére vonatkozó csehszlovák elképzeléseket a legrészletesebben az a memorandum foglalta össze, amelyet a londoni csehszlovák emigráns kormány 1944. november 23-án küldött meg a szovjet, brit és amerikai kormányoknak.³² A memorandum abból a felismerésből indult ki, hogy Közép-Európában a nemzeti kisebbségek komoly feszültségek kiváltói, ugyanakkor nem lehet nemzetiségileg „tisztá” államokat határmódosításokkal létrehozni. A memorandum – Beneš korábbi, területi kompenzációval, részleges határmódosításokkal kombinált kitelepítési elveiről megfélekedve – semmilyen területi engedményt sem tartott elképzelhetőnek Németország javára, mondván az ilyen koncessziók a német agresszió jogosultságát igazolhatnák.

A memorandum szerint a háborús tapasztalatok után Csehszlovákia számára a német és a magyar kisebbség kitelepítése („transfer”) jelenti az egyedül célravezető megoldást a kisebbségi kérdés végleges rendezésében, mert „főként a náciizmus, a szörnyű tömeggyilkosságok és brutalitások óta a csehszlovák nép nem tudna nyugodtan élni Csehszlovákiában a német kisebbség nagy részével”. Ezért a memorandum szerzői szerint „az erőszakos németesítés és a népirtás brutális német módszerei helyett” „a német lakosság nagyobbik részének kitelepítése (transfer) elsődrendű szükségszerűség”. A háború befejezésekor Csehszlovákia területén maradt német kisebbség egészének kitelepítéséhez kért nagyhatalmi támogatást arra is fel kívánta használni a csehszlovák kormány, hogy a Németország nem csak a szervezett „transzfer” keretében kitelepített németek, hanem „a csehszlovák állampolgárok által elüldözött, illetve jövőben elüldözendő összes német” számára is adjon állampolgárságot és fogadja be területére.³³

A két kisebbség kitelepítésére vonatkozó 1944. november 23-i csehszlovák memorandum még engedélyezte volna a kitelepített németek számára az ingóságok többségének elszállítását, amit azután 1945-ben már csak a személyes tárgyakra és az utazás idején feltétlenül szükséges élelemre korlátoztak.

A szlovákiai magyarokkal kapcsolatosan ez a memorandum a következőképpen fogalmazott: „A magyar kisebbség jelenléte Csehszlovákiában nem jelent olyan veszélyes problémákat, mint a német kisebbségé. A csehszlovák kormány azonban fenntartja magának a jogot, hogy a memorandumban megfogalmazott javaslatnak megfelelően, hasonló módon járjon el a magyar kisebbség azon elemeivel szemben, akik a Köztársasággal szemben ellenségesen viselkedtek.

³⁰ A csehszlovák határmódosítási tervek szakértői háttéranyagát ld. VADKERTY:1997.

³¹ KLIMÉŠ–LESJUK–MALÁ–PREĚAN:1965, 91–107; JANICS:1978, KAPLAN:1993, 96–98.

³² A memorandum eredeti angol szövegét közli: VONDROVÁ:1994, 303–308, KRÁL:1964, 538–548; cseh fordításban CHURAŔ:2001, 100–107.

³³ CHURAŔ:2001, 105–106.

Megjegyezzük, hogy az 1938. évi állapotok szerint jelentős számú szlovák kisebbség jelenléte Magyarország határain belül lehetővé teszi, hogy ezt a kérdést a lakosságcsere alapján igen széleskörűen megoldhassuk.”³⁴

A csehszlovákiai magyar kérdés a nemzetközi politikában

Az 1944. decemberi csehszlovák memorandum érveit a prágai kormány 1945. július 3-án a prágai szovjet, brit és amerikai nagykövethez eljuttatott jegyzékben megismételte, nyilvánvalóan abban a reményben, hogy a három győztes nagyhatalom 1945. július 17-én Potsdamban elkezdődő értekezletén Csehszlovákia számára biztosítják a jogot a két kisebbség teljes felszámolásához. A magyar kisebbségre vonatkozóan a brit és az amerikai kormány a prágai követségeken keresztül már előre jelezte, hogy Potsdamban nem kívánja támogatni a magyar kisebbség egyoldalú kitelepítésének csehszlovák követelését.³⁵

Ennek a diplomáciai előjátéknak megfelelően a két nyugati szövetséges nem adta hozzájárulását a magyar kisebbség kitelepítéséhez. A potsdami szerződés XIII. része csak a lengyelországi, csehszlovákiai és magyarországi németeknek a Németországot megszálló nagyhatalmak által engedélyezett rendezett és humánus körülmények közt végrehajtandó kitelepítésére adott lehetőséget, leállítva ezzel a szudétanémetek kegyetlenkedésekkel kísért addigi elűldözését. A németek közül az 1945 májusától augusztusig tartó kegyetlen üldözés („wilde Vertreibung”, „divokóy odsun”) keretében 750 ezer főt űztek el otthonaikból. 1946-48 között, a szabályozott kitelepítés, a transzfer során pedig további 2-2,2 millió németet telepítettek Németország amerikai, brit és szovjet zónáiba.³⁶

Az Egyesült Államok budapesti nagykövete, H. F. Arthur Schoenfeld 1945. június 12-én memorandumban foglalta össze az USA kormányának álláspontját.

A kisebbségi kérdés kezelésében Washington az európai béke és biztonság érdekeire hivatkozva a kisebbségi kérdés telepítésekkel történő megoldását kizárólag nemzetközi egyezményekben szabályozott módon tartotta elképzelhetőnek. Az amerikai kormány a Csehszlovák Köztársaság kormányának is felhívta a figyelmét arra, hogy a magyar kisebbségekkel való bánásmódban nem tartja kivitelezhetőnek a Románia, Csehszlovákia vagy Jugoszlávia területéről való kiutasítás felvetését. Jóllehet ezek az államok „főleg a magyaroknak azokért a bűnökért való felelősségére hivatkoznak, amelyeket állítólag az ellen az állam ellen követtek el, amelynek állampolgárai voltak”, az amerikai kormánynak ezt az érvelést nem tudja elfogadni, mert felfogása szerint „nem volna jogos háborús bűnösnek minősíteni valamely, kisebbséget alkotó nemzetiségi csoport összes tagjait egyedül etnikai származásuk miatt.”³⁷ A budapesti amerikai követ egyértelművé tette, hogy az Egyesült Államok kormánya „egész kisebbségi csoportokat, kizárólag faji eredetük miatt” nem hajlandó háborús bűnössé nyilvánítani és büntetésként tömeges kitelepítést engedélyezni. A diplomata memorandumja utalt arra, hogy Jan Masaryk csehszlovák kül-

³⁴ Uo. – A müncheni szerződés nyomán a Cseh-Morva Protektorátus német nemzetiségű lakossága a Német Birodalom állampolgárává vált. A memorandum szerint ez a változás „a csehszlovák törvények szerint érvénytelen, de a mostani helyzetet nagy mértékben megkönnyíti; a viszonylag csekély számú szlovákiai németek kivételével, (akik szlovák állampolgárok maradnak), a kitelepítésre azokat a személyeket jelöljük, akiket Németország saját állampolgárainak tekint.” Uo.

A memorandum magyar vonatkozásai közt figyelmet érdemel a lakosságcsere történeti hangsúlyos utalás, ami azt jelzi, hogy Beneš elnök és Masaryk külügyminiszter egyaránt tisztában voltak a szlovákiai magyarok kitelepítése kapcsán felmerülő amerikai és brit fenntartásokkal, s ezek leszerelésére tartották alkalmasnak a kétoldalú megállapodást feltételező lakosságcsere alternatívájának előtérbe helyezését. A magyarországi szlovákok számának csehszlovákiai becsléseiben kimutatható túlzásokra, százezres nagyságrendű eltérésekre vonatkozóan ld. KUGLER:2000, 25–34; VADKERY:199, 111–115.

³⁵ CHURAÓ:2001, 109–112.

³⁶ STANÌ K:1991. 43–65.

³⁷ Schönfeld követ memorandumát és Gyöngyösi János magyar külügyminiszter válaszát közreadta: KURECSKÓ:2003.

ügyminiszter 1945. május 21-én kijelentette, „csupán azokat a magyarokat fogják büntetéssel sújtani, akik a Csehszlovák Köztársaság ellen összeesküvést szöttek, vagy pedig a nácik oldalán harcoltak: ami azokat a magyarokat illeti, akik Csehszlovákia ügyével szemben barátságos érzelmeket tanúsítottak, úgy ezek az országban maradhatnak és élvezhetik a Köztársaság állampolgárainak kijáró összes jogaitak.”³⁸

A csehszlovákiai magyar kérdéssel kapcsolatos amerikai álláspontot minden tekintetben osztotta a brit kormány is, ami végső soron a Molotov vezette szovjet diplomáciát Potsdamban és a párizsi béketárgyalásokon egyaránt meghátrálásra, a csehszlovák követelés támogatásának feladására kényszerítette.

A második világháborút követő békeszerződések amerikai és angol és szovjet előkészületeinek szakértői anyagai azt bizonyítják, hogy mind London, mind pedig Washington tisztán látta a szlovák–magyar viszony további alakulása szempontjából kardinális jelentőségű határ- és kisebbségi kérdés lényegi összetartozását.³⁹

Az amerikai szakértői testület négy javaslatot dolgozott ki. Az 1939. évi határvonalak meghagyását nem ajánlotta, s a C-variánsként szereplő tervet tekintette a legkövetkezetesebbnek. Eszerint nem csupán a Csallóközt hanem a vele érintkező magyar többségű mátyusföldi, Garam-menti és gömri vidékek is Magyarországnál maradtak volna. A szóban forgó területen az 1930-as csehszlovákiai népszámlálások szerint 310 ezer magyar mellett 59 ezer volt a szlovák nemzetiségűek száma. Az amerikai terv azután mindehhez hozzáfűzi: „A nagyjából azonos lélekszámú maradék kisebbséget aztán ki lehetne cserélni, s ezzel eliminálva lenne bármely későbbi irredentizmus etnikai alapja.”⁴⁰

Az amerikai béke-előkészületek csehszlovák–magyar határra vonatkozó elképzelései rögzítő 1944. szeptember 1-jei feljegyzés miután leszögezte, hogy „támogatnunk kell a Magyarország által Csehszlovákiától és Jugoszláviától 1938/39-ben, illetve 1941-ben elvett területek visszaadását”, arra is utalt, hogy az amerikai kormánynak mérlegelnie kell, a szükséges határkorrekciókra vonatkozó szakértői elképzeléseket: „A Duna-menti régió békéje és stabilitása érdekében meg kellene fontolni Magyarország etnikai igényeit a Csallóköz és a Kisalföld térségében. Jóindulattal kellene néznünk ezeknek az igényeknek és Kárpátalja határainak bármiféle rendezését, amit Csehszlovákia és Magyarország szabad és közvetlen tárgyalások útján vagy bármely más békés úton ér el.”⁴¹

Az Egyesült Államok a béke-előkészületek szakaszában támogatott volna minden olyan megoldást, amely a Csehszlovákiával közös magyar határ esetében a megegyezés alapján a trianoni határok revízióját eredményezte volna, mert amint azt egy másik amerikai külügyi dokumentum bizonyítja, az amerikaiak nem tekintették a München előtti határokat megváltoztathatatlannak. Mi több úgy látták, szükség lenne kisebb változásokra a tartós rendezés érdekében. Az amerikaiak által támogatott megoldási javaslat tehát a kétoldalú megegyezésen alapuló határkorrekciókat tartotta volna legalkalmasabb rendezési módszernek: „Ezért ha Csehszlovákiával közös határ esetében alkalom adódik a megegyezés útján létrejövő revízióra, amely során Magyarországhoz kerülnének bizonyos, túlnyomó többségben magyarlakta területek, az Egyesült Államok támogatná ezt a megoldást”.⁴²

³⁸ KURECSKÓ:2003, VIDA:1985.

³⁹ ROMSICS:1993, BÁN:1996.

⁴⁰ ROMSICS:1993, 243–245

⁴¹ Uo. 243.

⁴² Az amerikai álláspont a Münchener előtti határok visszaállításának elve mellett a részleges határmódosításokat is fontosnak tartotta: „Nem tekintjük azonban a München előtti határokat megváltoztathatatlannak és úgy hisszük, hogy szükség van bizonyos változásokra a stabil rendezés érdekében.” A Magyarország iránt tanúsított amerikai politika, dátum nélküli titkos irat. Uo. 246.

Többé-kevésbé hasonló elképzelést dolgoztak ki a közép-európai béke-előkészületek során a brit szakértők is, azzal a különbséggel, hogy ők elsősorban a Csallóköz Magyarországnak való visszadását, s ennek fejében Csehszlovákia bizonyos gömöri, zempléni területekkel való kompenzálását, majd pedig az újonnan meghúzott határvonal mentén önkéntes népcserét javasoltak.⁴³

Ezeknek az amerikai és brit szakértői terveknek az az érdekességük, hogy filozófiájuk jórészt megegyezett a magyar béke-előkészüli anyag – Révay István, Vájlók Sándor, Kertész István az irányításával elkészített – csereterület-javaslatának az alapelveivel. Ez az alternatív magyar javaslat, amelyet nyilvánvalóan a közvetlen csehszlovák-magyar tárgyalások során lehetett volna érdemben használni a következő csereterületeket jelölte ki. Magyarország a területi kompenzációk keretében igény tartott volna a Csallóközre és a Párkány–Ipolság közti Duna–Ipoly-szögre, valamint a közel 90 százalékban magyar dél-gömöri és az ugyancsak majdnem szintiszta magyar bodrogi régióra. Ennek fejében Magyarország felkínálta volna a csehszlovákok által követelt teljes pozsonyi hídfőt, sőt javasolta bizonyos Pozsonnyal szemben lévő osztrák területek bevonását is. Ezen kívül Aggtelek vidéke, valamint Abaúj és Zemplén két járásának 22 községe szerepelt a kompenzációként felkínált területek között. Ilyen módon Magyarországhoz került volna 4 ezer km² és 300 ezer lakos, Csehszlovákiához pedig 65 km² és 46 ezer lakos.⁴⁴

Ennek a kompenzációs tervnek az esélyét tovább növelte, hogy Jan Masaryk csehszlovák külügyminiszter 1946 folyamán több ízben is tudatta nyugati politikusokkal, diplomatákkal, újságírókkal, hogy a szlovákiai magyar kérdés végleges megoldása érdekében hajlandó lenne területi engedményeket is tenni, bizonyos kompenzációk fejében.

Ez az elképzelés még a békekonferencia csehszlovák–magyar vitájának napjaiban is felbukkant. Ezt a csehszlovák békedelegáció 1946. szeptember 19-i zárt üléséről készült jegyzőkönyv bizonyítja. Eszerint Masaryk Horáková képviselőnő kérdésére, mit kell majd tenni, ha az amerikaiak megvétőzzák a 200 ezer szlovákiai magyar egyoldalú kitelepítését, Masaryk a Csallóköz átengedésének lehetőségét vetette fel. A csehszlovák külpolitika azonban ekkor már egyre erőteljesebben szovjet befolyás és ellenőrzés alatt állott, és ezt az orientációt Vladimír Clementis kommunista külügyminiszteri államtitkár Masarykkal szemben is folyamatosan sikerre vitte. A békekonferencia plenáris ülésein azonban maga Masaryk is igen harcias felszólalásokban követelte Csehszlovákia számára a transzfer jogát.⁴⁵

Az 1946. július 29-én a párizsi Luxemburg-palotában megnyitott békekonferencián az Egyesült Államok, a Szovjetunió, Nagy-Britannia, Kína és Franciaország, valamint további 16 szövetséges és társult ország képviselői öt vesztes ország békeszerződésének véglegesítését tűzték ki célul. Az olasz, román, bolgár, finn és magyar békeszerződés alapkérdéseit a nagyhatalmak külügyminisztereinek értekezletein már a párizsi konferencia előtt tisztázták.

A magyar békeszerződésnek legfontosabb kérdései közül a bécsi döntések érvénytelenítésével, az erdélyi határszakasz esetleges korrekciójával, a jóvátétel nagyságának megállapításával, valamint két speciális csehszlovák módosító javaslattal, nevezetesen a pozsonyi hídfő öt községére, valamint kétszáz ezer csehszlovákiai magyarnak a lakosságcsere-egyezmény keretén felüli, egyoldalú magyarországi áttelepítésére vonatkozó igénybejelentéssel foglalkoztak a leg-
behatóbban.⁴⁶

⁴³ BÀN:1996.

⁴⁴ Új Magyar Központi Levéltár, Béke-előkészítő Osztály Csehszlovák–magyar határral kapcsolatos iratai. A határmenti csereterületek ötletéről, illetve a kompenzációs határmódosításról vö. FÜLÖP:1994, 79–81.

⁴⁵ A csehszlovák békedelegáció belső értekezleteinek jegyzőkönyveit ld. Pozüstalost M. Hodži, Spisy F. Hodži 1946–47. Archiv Národního múzea ER. Masaryk párizsi felszólalását ld. KRNO:1992:24–26.

⁴⁶ FÜLÖP:1994, 166–186.

A csehszlovák transzfer-indítványról a békekonferencia magyar politikai–területi bizottságában 1946. szeptember 16-ától október 3-áig tartott a vita. Masaryk külügyminiszter a történeti tények igen laza értelmezésével, nemzeti demagógiával jellemezhető nyitó beszédében abból indult ki, hogy az adott helyzetben “nincs remény a csehszlovák-magyar barátságra vagy a Duna menti békére, ha a szlovákiai magyarok áttelepítését meg nem oldják.”

“Higgyenek nekünk folytatta Masaryk -, amikor azt mondjuk, hogy nemcsak Csehszlovákia, hanem a magyar kisebbség és maga Magyarország, de ugyanígy Közép-Európa békéje érdekét szolgálja, hogy e kisebbség problémáját egyszer s mindenkorra az általunk javasolt módon megoldjuk.”⁴⁷

A csehszlovák magatartást a lengyel, jugoszláv, ukrán delegáció is támogatta. A legszél-sőségesebb demagógia eszközeihez alighanem mégis Visinszkij szovjet külügyminiszter-helyettes nyúlt, amikor szeptember 20-ai felszólalásában a szovjet belső telepítések, a lengyel-ukrán lakosságcsere tapasztalatait – mint pozitív példákat – idézte meg és jelezte, hogy a Szovjetunió boldogan befogadja valamennyi külföldön élő egykori állampolgárát. „Szükségünk van ezekre az emberekre, mert a mieink, nemzetünk részei, nemzetünk egészének alkotóelemei. A magyar kormány nyilvánvalóan más a nézete. Felajánlják neki 200 ezer ember visszatérését, de a magyar kormány válasza: nem akarjuk őket, nincs szükségünk rájuk, terhesek lesznek számunkra. Ez ugyanaz, mintha egy sokgyermekes családanya a szomszédokba tuszkolná gyermekeit.” Visinszkij szerint a csehszlovák álláspont helyes, és a szovjet kormány támogatja azt a megoldást, hogy “az adott ország szabaduljon meg a magát egy másik ország nemzetéhez tartozónak valló lakosaitól és hogy azok rendezkedjenek be odahaza, a hazájukban.”⁴⁸

Ez a fajta magatartás az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és több más nyugati ország számára teljességgel elfogadhatatlan volt. Bedel-Smith tábornok, amerikai fődelegátus már szeptember 16-án igen kritikusan értékelt Masaryk felszólalását és a transzfer-javaslatot. Jelezte, hogy az amerikai delegáció megvétózza az egyoldalú transzfer javaslatát és csakis kölcsönös megállapodás alapján tudja elképzelni a szlovákiai magyarság kérdésének rendezését: „Számunkra a transzfer koncepciója több mint kellemetlen, elfogadhatatlan. Nem adhatjuk beleegyezésünket egy olyan teóriához, amely igen nagy számú népesség kényszer-áttelepítésére törekszik Csehszlovákiából Magyarországra, amit mind a magyar kormány kívánsága, mind a magyar nép akarata ellenére akarnának végrehajtani.”⁴⁹

Az amerikai küldöttség nevében a tábornok azt is hangsúlyozta, hogy a csehszlovák delegáció által követelt kibővített pozsonyi hídfőt feltétlenül egy átfogó megállapodás részeként kell kezelni. Végül felhívta a magyar bizottság delegátusainak figyelmét arra, hogy “az államhatárok megváltoztatása és a lakosság áttelepítése szorosan összefügg, mivel közvetlen hatással van az illető állam életlehetőségeire és boldogulására.”⁵⁰

Ez utóbbi kitétel és a békekonferencia háttértárgyalásaink számtalan dokumentuma azt mutatja, hogy az amerikai delegáció az angolokkal együtt nem adta fel véglegesen a határkiigazítással egybekötött korlátozott és önkéntes népcserre eredeti koncepcióját, jóllehet Bevin angol külügyminiszter Byrnes amerikai külügyminiszterhez június 7-i levelében a csehszlovák-magyar határ módosításának lehetőségét már nem tekintette lehetségesnek.⁵¹ Az egyre nyilvánvalóbb szovjet–csehszlovák összjáték, a csehszlovákiai kommunista párt választási győzelme és a szovjetek most már a formákra is alig adó kelet-európai berendezkedése viszont egyre inkább ingerültté és harciasná tette az amerikai, angol delegációkat.

⁴⁷ KRNO:1992, 21–22.

⁴⁸ Uo. 71–74.

⁴⁹ Uo. 70.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ FÜLÖP:1994, 171–172.

Az egyoldalú transzfer ügyét a magyar békeszerződésben az új-zélandi delegáció által előterjesztett kompromisszumos szerződésjavaslat elfogadásával elnapolták. Eszerint Magyarország kötelezte magát új tárgyalások folytatására Csehszlovákiával abból a célból, hogy „rendezzék azoknak a Csehszlovákiában lakóhellyel bíró magyar etnikai eredetű lakosoknak az ügyét, akiket a lakosságcsere tárgyában 1946. február 27-én kelt egyezmény rendelkezései értelmében nem fognak Magyarországra áttelepíteni”. Abban az esetben, ha a békés szerződés életbelépésétől számított hat hónapon belül nem jön létre megegyezés, „Csehszlovákiának jogában lesz ezt a kérdést a Külügyminiszterek Tanácsa elé terjeszteni és végleges megoldás elérése érdekében a Tanács segítségét kérni.”⁵²

Minden fenntartásuk ellenére a nyugati államok is elismerték Csehszlovákia jogát arra, hogy területén a kisebbségi kérdés végleges elintézésével tiszta szláv nemzetállamot hozzon létre. E tekintetben különösen Steinhard, prágai amerikai nagykövet bizonyult igen aktívnak. Jórészt Schoenfeld budapesti amerikai nagykövet erőteljes fellépésének köszönhető, hogy az Egyesült Államok a párizsi békekonferencia előtti periódusban nem járult hozzá olyan háromhatalmi ultimátum kidolgozásához, amely a magyar kisebbségnek az egyoldalú kitelepítését vonta volna maga után. A csehszlovák fél által követelt és a Szovjetunió által már 1946 júniusában elfogadott és támogatott egyoldalú kitelepítés minden bizonnyal megpecsételte volna a felvidéki magyar közösség további sorsát.

A csehszlovák igény erőteljes szovjet támogatásával szemben az amerikaiak - jórészt a kelet-közép-európai németek tömeges telepítése során tapasztalt embertelenségek hatására – a népcsoportoknak szülőhelyük elhagyására kényszerítését a maguk részéről többé nem kívánták támogatni.

A csehszlovák külpolitika a párizsi békeszerződés aláírása után felismerte, hogy az éppen beinduló lakosságcserevel párhuzamosan nem lenne túlzottan szerencsés a békeszerződésben előírt kétoldalú tárgyalások során egy másfajta megoldás alapjait kidolgozni. Ráadásul Masarykék pontosan tudták, hogy a nyugati hatalmak egyre inkább hajlanak a területi megoldásokkal kombinált népességcsere alternatívájára, amely viszont Kárpátalja leadása, a nyomasztó agrárkérdés megoldatlansága miatt mind Prágában, mind pedig Pozsonyban teljes mértékben kizártnak tartottak.

Így vált a magyar békedelegáció által defenzív taktikai megfontolásból kezdettől fogva szorgalmazott “népet földdel együtt” elv fontos preventív politikai ellenszerré. Hiszen bármily csekély realitása is volt az egyoldalú transzfer követelésével szemben a magyar diplomácia ellenkövetelésének, az amerikai, angol támogatás megtette a maga hatását.

A békekonferencián a lakosságcserevel, illetve az annak folytatásaként elképzelt egyoldalú transzfer igényével foglalkozó amerikai, angol megnyilatkozások javasolták a kérdést kétoldalú csehszlovák–magyar tárgyalásos megoldását támogatták a magyar delegáció által szorgalmazott “népet földdel” elvet, és jelezték, a kitelepítést, illetve a határkérdést egymástól nem elválasztható problémának tekintik.

A szlovákiai magyarság szülőföldjén való megmaradásáról az amerikai, angol, ausztrál és új-zélandi delegációk elutasító magatartása, illetve végső soron az amerikai vétó döntött. Ezzel megakadályozta, hogy a Jan Masaryk és Vladimír Clementis vezette csehszlovák békedelegáció legfontosabb követeléseként előterjesztett úgynevezett transzferjavaslat bekerüljön a magyar békeszerződésbe. Ily módon a csehszlovák kormánynak nem nyílt lehetősége arra, hogy az 1946. február 27-i lakosságcsere-egyezmény keretén felül további 200 ezer szlovákiai magyart telepítsen egyoldalúan Magyarországra.

⁵² KRNO:1992, 81.Vö. a békeszerződés vonatkozó fejezetével a kötet 4. számú dokumentumában..

A csehszlovákiai magyarság teljes felszámolását tehát végső soron a lakosságcsere-egyezménnyel elkezdett magyar diplomáciai védekezés, valamint az emberi jogokra, demokratikus értékekre hivatkozó érveléssel védekező magyar külpolitika párizsi békekonferencián elért rész sikerei, illetve az azokhoz döntő mértékben hozzájáruló amerikai, angol, ausztrál diplomáciai támogatása akadályozta meg. Paradox módon a lakosságcsere-egyezmény keretében, a deportáltak idején erőszakkal szülőföldjük elhagyására kényszerített szlovákiai magyarok jelentették a kisebbségi magyar közösséghez tartozók többsége számára az otthonmaradás egyik legfontosabb diplomáciai hivatkozási alapját.

A szlovákiai magyarság az 1945-ben kezdődött jogfosztottsága második évében közeljárt a megsemmisüléshez. A nyugati demokráciáknak a párizsi békekonferenciákon tanúsított elvi magatartása nélkül a kommunista hatalomátvételig hátralévő egy esztendőben a szlovák kommunista miniszterek, államtitkárok, illetve megbízottak által irányított és a prágai kormány, valamint Beneš köztársasági elnök által támogatott magyarellenes kurzus alighanem megtörte, s döntő részben felszámolta volna a kisebbségi magyar közösséget.

A Szlovákiából kiutasított és elmenekült demokrata magyarok tanácsának a párizsi békekonferencia elnökéhez intézett 1946. augusztus 19-i távirata így összegezte a felszámolásra ítélt közösség megmaradásának esélyeit: „Tiltakozunk a szlovákiai magyarság kollektív felelősségre vonása ellen, és ünnepélyesen elvetjük az erőszakos és embertelen módszerekkel kikényszerített népcseré elvét. A tartós béke érdekében felemeljük szavunkat a Nemzetek Szövetsége által garantált teljes kisebbségi jogvédelem és az Atlanti Charta szellemében biztosított emberi jogok mellett. Ellenkező esetben egyetlen igazságos megoldásnak a magyar területeknek a demokratikus Magyarországhoz való visszacsatolását tekintjük, mert a népességhez föld is tartozik.”⁵³

A szlovákiai helyzet a világháború utolsó hónapjaiban

A magyar kérdés szlovákiai rendezése kezdettől fogva egyfajta mellékhadszíntérnek bizonyult a londoni kormány számára, s a radikális rendezést 1944 folyamán és 1945 elején a szlovák hatóságok sem erőltették.⁵⁴ Itt kell felhívni a figyelmet arra, hogy a londoni és moszkvai csehszlovák emigráció magyarellenes terveitől eltérően, az 1944 augusztusában kitört szlovák nemzeti felkelés során megalakult szlovákiai törvényhozó testület, a Szlovák Nemzeti Tanács elképzeléseiben csak részleges büntető intézkedések fogalmazódtak meg a magyar kisebbséggel, illetve annak az 1938–1945 közötti időszakra vonatkozóan elmarasztalhatónak tartott részével szemben. Igaz az etnikai diszkrimináció mozzanata – a magyarok politikai életből, közigazgatásból való kizárását szorgalmazó határozatok, rendeletek, illetve az 1938 után Magyarországra került dél-szlovákiai terület valamennyi „anyaországi telepésének” elűzésére vonatkozó tervek formájában – már 1944 szeptemberében megjelent.⁵⁵

Még 1945 első hónapjaiban sem tervezték szlovák részről a magyar kisebbség teljes felszámolását. Ugyanakkor az SZNT Belügyi Megbízotti Hivatalának 1944. szeptember 27-i rendeletében megjelent a kollektív bűnösség elvének az alkalmazása, illetve az etnikai diszkrimináció moz-

⁵³ TÓTH:1995; SZARKA:2003, 12–24.

⁵⁴ ŠUTAS:1993, 2004.

⁵⁵ Vö. a kötetben az SZNT 1944. évi rendeleteinek szövegével. A bécsi döntés után Magyarországhoz visszacsatolt területeken az anyaországi be- és letelepültek – a szlovák irodalomban egyértelműen pejoratív éllel „adási” néven emlegetett mintegy 30-35 ezer személy – jórészt hivatalnokok, tanítók voltak, de szép számmal akadtak kétkezi munkás emberek is köztük, hasonlóképpen az 1918–1938 közötti csehszlovák kolonizációhoz. A világháború végén, minden külön törvényerejű rendelet nélkül, gyakorlatilag katonai parancsnokságok, járási hivatalnokok rendelkezései alapján rövid két hónap alatt üres kézzel kellett Magyarországra távozniuk.

zanata, amennyiben a helyi közigazgatási intézményekből – minden más körülménytől függetlenül – kizárták a szlovákiai németeket és magyarokat.⁵⁶

A háború utolsó periódusában, 1945 tavaszán azonban a londoni és a moszkvai emigráció határozta meg a háború utáni csehszlovák elképzeléseket az ország etnikai átalakítására, a tisztá szláv nemzetállam létrehozására. A magyarokkal szembeni negatív szlovákiai fordulat kezdetét a Szlovák Kommunista Párt 1945. március 1-jei kassai konferenciája, s az ott elfogadott programnyilatkozat jelentette.⁵⁷

A pártkonferencia nyilatkozata a következő követelésekben összegezte a pártnak a Szlovákia területén élő magyarokkal szembeni törekvéseit. Elítélni és megbüntetni javasolt a nyilatkozat minden magyart, „aki üdvözölte és támogatta Szlovákia déli területeinek Magyarországhoz csatolását és a magyar fasiszta hadsereg által való elfoglalását”. Rosszszisztemű megközelítésben ez a kritérium önmagában elégséges alapot adhatott volna az egész szlovákiai magyarság börtönbe zárására. Hiszen az 1938. évi bécsi döntést, s az azt követő bevonulást a felvidéki magyarok szinte kivétel nélkül olyan örömnepként élték meg, amely a korábbi, etnikai szempontból méltánytalan trianoni határvisszavonulást helyett az etnikai realitásokhoz jóval közelebb álló határt eredményezett.

A kommunista felhívás szerint természetesen azok végképp nem számíthattak kegyelemre, akik a magyar fennhatóság alá került területeken bármifajta bünt vagy erőszakot követtek el a szlovák néppel szemben. Más kérdés, hogy ebbe a kategóriába elsősorban a szlovákiai Egyesült Magyar Párt, illetve az 1938. november utáni szlovákiai Magyar Párt tisztségviselőit, politikusait. Köztük volt a párt elnöke, Esterházy János, az elnökség tagjai, illetve városi, helyi szervezetek vezető tisztségviselői: Csáky Mihály, Teszár Béla, Jabloniczky János, Párkány Lajos, Böjtös József, Vircsik Károly, Szüllő Sándor és Brinbaum Frigyes. A Husák belügyi megbízott által a szovjeteknek átadott és Szovjetunióba elhurcolt szlovákiai magyar politikusokat Moszkvában 1946. június 10-én a szovjet belügyminisztérium mellett működött különleges tanács öttől tíz évig terjedő javító munkatáborra és vagonelkobzásra ítélte.⁵⁸

Jóval nagyobb réteget, gyakorlatilag az egész katonaköteles felvidéki magyar férfineveltséget, köztük azokat a 14 évesnél idősebb fiatalokat is, akik a Levente-mozgalom tagjai voltak érintette „a szövetséges Vörös Hadsereggel vagy a csehszlovák hadsereggel szemben fegyveresen harcolókkal” szembeni büntetés követelése.

A nyilatkozat a „bűnös magyarok” megbüntetése mellett követelte a bécsi döntés után Szlovákia területén letelepültek azonnali kitoloncolását, amiben minden cseh és szlovák párt kezdetől fogva egyetértett. Mindezekhez az intézkedésekhez a felhívás a szlovákiai magyarok aktív részvételét kéri, mert „a szlovák nép bizalmát csak akkor vívhatja ki, ha maga is energikusan fellép minden olyan magyarral szemben, akik a fenti bűnöket elkövették”.⁵⁹ A magyarkérdés kezelésének szentelt fejezet az elmagyarosított dél-szlovákiai területek visszaszlovákosítását is feladatként jelölte meg. Ennek eszközeként a következőket szorgalmazták: „Vissza kell adni a szlovák földműves népnek azokat a termékeny földterületeket, amelyekről a magyar grófok és feudális urak a szlovák földművest a hegyek közé szorították. Követeljük, hogy a magyar többségű vagy magyar kisebbséggel rendelkező városokba és falvakba azonnal küldjenek közigazgatási bizottságokat, de a magyar polgárokból, tisztességes demokratákból, aktív antifasisztákból is létrehozhatnak segédbizottságokat, amelyek részvételi joggal rendelkeznek.”⁶⁰

⁵⁶ Vö. a 25. sz. irat bevezető jegyzetével. Ld. OLEJNÍK:2004, 14–27.

⁵⁷ A „dél-szlovákiai magyar megszállók kiverése” mellett a kommunista nyilatkozat „a szlovák nemzetel szemben elkövetett valamennyi sérelem jóvátételét”, „a németek, magyarok és az árulók földtulajdonának”, valamint „a német és magyar megszállók valamennyi vagyontárgyának elkobzását” követelte. KLIMEŠ:1965.512–527.

⁵⁸ Esterházyt a szovjetek 1949-ben kiadták Csehszlovákiának, ahol öt távollétében halára ítélték, majd kiadatása után a köztársasági elnök az ítéletet életfogytiglani börtönbüntetésre változtatta. MOLNÁR:1997 220–232.

⁵⁹ KLIMEŠ:1965. 512–527

⁶⁰ Uo.

A Szlovákiai magyarok a háború után

A csehszlovákiai magyarokkal szemben az 1944 augusztusában kitört szlovák nemzeti felkelés során, a törvényhozói hatalmat magához ragadó Szlovák Nemzeti Tanács elképzeléseiben csak részleges büntető intézkedések fogalmazódtak meg. A világháború utolsó periódusában, 1944 őszétől kezdve azonban egyre inkább a Gottwald vezette moszkvai kommunista emigráció határozta meg az események folyását, így elsősorban a háború utáni kormányalakítást, illetve a kormányprogram alapelveit. Ezek közt a magyar kérdésnek a németkérdéstől eltérő megoldására már alig maradt esély, hiszen Beneš 1943 decemberében, jórészt a moszkvai kommunisták közbenjárásra kapta meg a támogatást ahhoz, hogy a csehszlovák állam a szudétánémetek mellett a szlovákiai magyar kisebbséget is teljes egészében felszámolja.

A Szlovák Nemzeti Tanács februári memoranduma még megelégedett volna azzal, hogy a magyar kisebbség önmaga szabaduljon meg a háború éveiben kompromittálódott képviselőitől. Gustáv Husák, az egyik vezető szlovák kommunista politikus, az 1945. februári moszkvai tárgyalásokon csak fokozatosan csatlakozott a moszkvai csehszlovák kommunisták Benešsel egyeztetett elképzeléséhez, amely szerint a magyarokat a németekkel azonos módon teljes egészében ki kellett volna telepíteni Magyarországra.⁶¹

A szlovákiai helyzetnek volt néhány alapvető sajátossága volt a cseh- és morvaországgal szemben. A mintegy másfélszázézeres szlovákiai (kárpáti) németiség jelentős részét a német katonai hatóságok a világháború utolsó szakaszában evakuálták Németországba, sokan pedig a front elől a szomszédos cseh-morva protektorátus területére menekültek.⁶² A csehszlovákiai „nemzeti és demokratikus forradalom” nemzeti éle emiatt elsősorban a magyar kisebbség ellen irányult. Ezt a közösséget azonban nehéz volt a szudétánémetekkel azonos módon kezelni. Egyrészt az első bécsi döntés előtt a magyarlakta dél-szlovákiai területen gyakorlatilag semmilyen tömeges rendzavarásokra nem került sor, a terület-átadás idején a helyi magyar és szlovák népesség között sem került sor súlyosabb incidensekre, s ezért a szlovákiai magyarok közt nem volt számottevő félelem a háború után várható fejlemények miatt.

Másrészt a front elvonultával a szlovákiai magyarok helyben maradtak, és főleg az erős szlovákiai magyar kommunista csoportok révén igyekeztek bekapcsolódni a háború utáni politikai életbe.⁶³ Sok helyen például felvették a kapcsolatot a szovjet hadsereg vezetőivel, újrászervezték a helyi közigazgatást: így történt ez például a front elvonulását követő napokban Királyhelmeceen és Rozsnyón, de számos más magyarlakta városban és községben. Végül maga a szlovák és a csehszlovák vezetés sem volt kezdettől fogva egységes abban, hogy a magyarokkal szemben ugyanolyan büntető szabályokat kell foganatosítani, mint a németekkel. A magyarelles hangulat azonban a háború befejezése után rendkívüli mértékben felerősödött, amit a kormányprogram, a köztársasági elnöki dekrétumok, a Szlovák Nemzeti Tanács megbízottai rendeletei, s a pártok közül elsősorban a szlovák kommunisták magatartása váltott ki. Amint azt az események igazolták, végül a csehszlovák kormánynak nem sikerült a németkérdéshez hasonló „globális rendezést”, vagyis az egyoldalú kitelepítést megvalósítania.⁶⁴

⁶¹ ŠUTAJ:1993.19–25, BOBÁK:1996, 11–27.

⁶² GAZDILOVÁ:2004, 62–80.

⁶³ TÓTH:1995.

⁶⁴ A január 20-i magyar fegyverszüneti egyezménybe brit, angol ellenzés hatására nem került be a magyar kisebbség kitelepítésének a csehszlovák-szovjet javaslata, s végül a magyar kormány is igen korán minden követ megmozgatott az egyoldalú kitelepítés ellenében. Ez jó kiindulási pontnak bizonyult ahhoz, hogy a magyarkérdést a meghatározó fontosságú nemzetközi erők – az amerikai és brit kormány – a némettől eltérően kezeljék. Ennek jelentőségét a potsdami értekezlet és a párizsi békekonferencia döntései jelezték egyértelműen. Emellett a magyar diplomácia lehetőségeihez képest fölöttébb sikeres tárgyalási taktikájának is fontos szerepe volt. Magyarország a kikényszerített lakosságcsere-egyezmény végrehajtását időnyerésre, a szlovákiai magyarelles akciók ellenőrzésére, lefékezésére, a további belső telepítések és jogfosztások megakadályozására igyekezett használni.

A dél-szlovákiai magyar népesség helyben maradt. A Svoboda tábornok vezette csehszlovák hadsereg 1945 áprilisára tervezett magyarellenes katonai akcióját a szovjet katonai vezetés nem támogatta, a front kelet-nyugati irányú mozgása pedig nem is tette lehetővé az észak-déli irányú „hadművelet” beindítását.⁶⁵

A szlovákiai magyar kérdés további rendkívül fontos sajátosságát a nemzetközi megítélés német kérdéstől eltérő hangsúlyai adták. Az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt magyar fegyverszüneti megállapodás értelmében az 1938. november 2-i bécsi döntéssel Magyarországnak ítélt területek ismét Csehszlovákiához kerültek.⁶⁶ Ugyanakkor a fegyverszüneti egyezményt előkészítő szovjet kormány ellenében a megállapodást aláíró brit és az amerikai kormány nem támogatta a londoni csehszlovák kormánynak azt a kívánságát, hogy a fegyverszüneti megállapodás kötelezze Magyarországot a Csehszlovákiának visszaadandó területek magyar lakosságának befogadására.⁶⁷

Mindazonáltal a magyarországi fegyverszüneti megállapodás során az is eldőlt, hogy a romániai, jugoszláviai, csehszlovákiai magyarokat nem kezelik a régió országaiban élő német kisebbségekkel azonos módon. A kisebbségi németekkel szemben a Szovjetunió és Nagy-Britannia egyaránt a teljes kitoloncolást, Németországba telepítést tartotta a kívánatosnak. Ráadásul a szovjet kormány a Vörös Hadsereg által megszállt országokban fenntartotta magának a jogot arra, hogy a munkaképes korú német lakosságból a 17–45 év közötti férfiakat és a 18–35 év közötti nőket a Szovjetunióba hurcolják kényszermunkára.⁶⁸

A felvidéki magyarságnak az a nagyobbik része, amely rövid hat évre Magyarország állampolgárává vált, a háborús front elvonulását követően ismét kisebbségi sorsba került. Ez egyebek közt azt jelentette, hogy az 1938–1945 között Szlovákiában maradt magyarokkal együtt osztozott abban a sorsban, amelyet számára a csehszlovák kormány, valamint a szlovák hatóságok előkészítettek.

Ugyanakkor a formailag ugyancsak Csehszlovákiához visszakerült kárpátaljai magyarság a szovjet katonai megszállás nyomán kialakult körülmények közt rövid pár hónapon belül Kárpátalja egész területével és az ott élő más népekkel együtt a Szovjetunió része lett. A IV. Ukrán Front Katonai Tanácsa 1944. november 12-én kiadott 0036. számú határozata alapján a tartomány 18 és 50 év közötti német és magyar férfi népességét – becslések szerint mintegy 40 ezer embert – internáló táborokba vitték. Közülük minden harmadik áldozatul esett a szovjet légerek, a szibériai táborok, a Gulag és a kényszermunka során megtapasztalt kegyetlen bánásmódnak.⁶⁹

A hozzávetőleg 600 ezerre fogyatkozott felvidéki magyar népcsoportot a németeket sújtó erőszakos elűldözéshez („divoký odsun”, wilde Vertreibung”) fogható támadások viszonylag kis mértékben érintették. A „málenkij robot” főként a bodroközi, Ung-vidéki magyar településeken szedte áldozatait, de a személyi okmányokban bejegyzett magyar nemzetiség vagy állampolgárság miatt az egész országban hurcolták el magyarokat a Gulagra.⁷⁰ A magyarok tehát rendkívül nehéz helyzetbe kerültek a kisebbségek nélküli nemzetállam kialakítására törekvő Harmadik Csehszlovák Köztársaságban. A magyar fegyverszüneti egyezmény, valamint az 1944. május 8-i szovjet–csehszlovák megállapodás értelmében a szovjet hadsereg által elfoglalt területeken a köz-

⁶⁵ BALÁZ:1991

⁶⁶ Ld. kötetünk 2. sz. dokumentumát. VIDA:2005, 99–100.

⁶⁷ Uo. 65–67.

⁶⁸ A Szovjetunió Állami Honvédelmi Bizottságának 7161. számú határozata a munkaképes német lakosság internálásáról Bulgária, Magyarország, Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia területén és a Szovjetunióba küldésükről munkavégzés céljából (Moszkva, Kreml, 1944. december 16.) VIDA:2005, 65–67.

⁶⁹ DUPKA:1993, DUPKA:2000, 27–28; DUPKA:2004.

⁷⁰ JUŠĚÁK:2001, 45–51.

igazgatást a csehszlovák hatóságok vették kézbe. A köztársasági elnök 1944. évi 18. számú dekrétuma, valamint az SZNT Belügyminisztériumi Megbízotti Hivatalának 1944. szeptember 27-i rendelete alapján Szlovákia magyarlakta településein a nemzeti bizottságokban a két kisebbség tagjai nem vehettek részt.

Ennek ellenére számos településen az első hetekben a helyi magyarok irányították településüket. A Szlovák Kommunista Párt 1945. március 1-jei kassai konferenciáján elfogadott felhívás a szlovákiai magyarokat legfeljebb a helyi nemzeti bizottságok tanácsadó testületeibe engedte be, szavazati jog nélkül. Az SZNT elnöksége által 1945. április 7-én elfogadott 1945. évi 26. számú rendelet alapján a német és magyar lakta településeken közigazgatási bizottságok, illetve komisszárok vették át a helyi közigazgatást. Az SZNT által a nemzeti bizottságok munkájának irányítására létrehozott, kommunistákból álló bizottság 1945. április 12-i határozata azután egyértelműen megtiltotta a németek és magyarok részvételét a helyi közigazgatásban.⁷¹

Az 1945. április 5-i kassai kormányprogram

Edvard Beneš és londoni kormánya, az Államtanács képviselői, a moszkvai kommunista emigráció tagjaival együtt Moszkván keresztül 1945. április 3-án érkeztek Kassára. Ezen a napon, még útban Kassa felé, a vonaton, a Šrámek vezette londoni csehszlovák kormány Beneš elnöknek benyújtotta lemondását. Ezt követően Kassán megalakult az új kormány és kihirdették a már Moszkvában elfogadott új kormányprogramot. Ennek VIII. pontja fejtette ki a tiszta szláv nemzetállam megteremtésének tervét: "A cseheknek és szlovákoknak a német és magyar kisebbséggel kapcsolatos szörnyűsleges tapasztalatai – hiszen a kisebbségek nagyjából a köztársaság ellen irányuló hódító politika engedékeny eszközének bizonyultak, s közülük elsősorban a csehszlovákiai németek kínálkoztak fel a cseh és szlovák nemzet elleni megsemmisítő hadjáratra – a megújított Csehszlovákiát mély és végleges beavatkozásra kényszerítik."⁷²

Alapelveként az 1938 előtt is csehszlovák állampolgársággal rendelkező, lojális és hűséges német és magyar nemzetiségű polgárok büntetlenségét is állampolgárságuk visszaadását, az elmenekült antifasiszta németek és magyarok visszatérésnek engedélyezését, a többiek állampolgárságának megszüntetését és individuális elbírálását, a bűnösök megbüntetését, csehszlovák állampolgárságuk megvonását és az ország területéről való kitiltását, s végül az 1938 után csehszlovák területre betelepültek azonnal kiutasítását jelölte meg a kormányprogram. A kormányprogram végrehajtásában, s azon belül a két kisebbség felszámolásában az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívásáig, 1945. október 28-áig terjedő időszakban fontos szerep jutott a köztársasági elnöki dekrétumoknak, illetve a Szlovák Nemzeti Tanácsnak a dekrétumokat Szlovákia területén érvényesítő rendeleteinek.

A háború utolsó periódusában, 1945 tavaszán a moszkvai emigráció határozta meg a háború utáni csehszlovák kormányalakítást, s a világháború utáni első csehszlovák kormány programját. A kormányprogram megítélésében a cseh, szlovák és a nemzetközi történetírás alapvetően két dologban ért csupán egyet. Egyrészt abban, hogy a Csehszlovákia előtt álló három lehetséges fejlődési vonal – az 1938 előtti első köztársaság rendszeréhez való visszatérés, a szovjet típusú átalakítás és az új demokratikus népköztársaság kialakítása – közül valójában egyik mellett sem kötelezte el magát. A legnagyobb mozgásteret a második alternatívának, a köztársaság fokozatos bolszevizálásának nyitotta. S az, hogy ez így történhetett nagy szerepet játszott a német és magyar kérdés végleges megoldását kilátásba helyező VIII. fejezet, illetve a két kisebbség állampolgárságának, állampolgári jogainak megszüntetése.⁷³

⁷¹ ŠUTAJ:1993, 29–30.

⁷² Ld. a kötet 1. sz. dokumentumát.

⁷³ ŠUTAJ:2004, PAVLÍĚEK:2002, illetve SLAPNICKA:1997. MANDLER:2002

A csehszlovák Nemzeti Front Zdeněk Fierlinger vezette kormányának kassai kormányprogramja, amelynek kialakításában Beneš elnök mellett a cseh nem kommunista pártok, a Szlovák Nemzeti Tanács, valamint a csehszlovák és a szlovák kommunista párt vezető képviselőinek volt döntő szava, lehetőséget teremtett a csehszlovák nemzeti és szociális forradalomnak nevezett eseménysor megvalósítására, a köztársaság radikális nemzeti, etnikai, szociális, tulajdonjogi, politikai, pártpolitikai, államjogi átrendezésére.⁷⁴

Nemzeti vonatkozásban a szlovák kérdés rendezése, valamint a két nem szláv nemzeti kisebbség kollektív bűnösségének elve és az ennek alapján immár legitimnek számító etnikai diszkrimináció bizonyult döntőnek. Az állampolgári jogokkal nem rendelkező németeket és magyarokat az egymást erős dekrétumokkal, rendeletekkel a kassai kormányprogram teljesítése érdekében vagyontól, szülőföldjüktől is meg lehetett fosztani.

A kassai kormányprogram elméletileg a szlovák kérdés föderatív rendezése előtt nyitott teret. A prágai kormányok azonban kezdettől fogva az aszimmetrikus – a szlovákiaihoz hasonló csehországi törvényhozói, kormányzati szerkezettel nem számoló – modell kialakítását tudták maximális engedményként elfogadni.⁷⁵

A kormányprogram nemzeti vonatkozásban alapvetően a két kisebbség teljes felszámolását volt hivatott elősegíteni. A VIII. fejezet állampolgársági céljai mellett a X-XI. fejezetekben a két kisebbség vagyonának elkobzása szerepel. A kormányprogram XV. fejezete pedig a német és a magyar iskolaiügy teljes felszámolását tette a kormány feladatává.⁷⁶

A kassai kormányprogram a helyi és járási nemzeti bizottságok létrehozásával olyan forradalmi fejlődést indított el, amelyben a kommunista pártnak igen széles mozgásteret nyíltak. A kormányprogram Emanuel Mandler cseh történész értékelése szerint sokkal inkább a nemzeti célokat tette egyértelművé, mint a szociális átalakulás programját. A Szovjetuniótól való függőség elismerésével pedig az ország külpolitikai kényszerpályára került.⁷⁷ Jogtörténeti elemzések szerint a kormányprogram a kitűzött feladatok széles spektrumával, a deklarált célok és a választott megoldások újszerűségével sui generis alkotmányszöveggé is funkcionált a háború utáni csehszlovákiai változásokban. Ezeket a változásokat a polgári pártok és maga Beneš is megpróbálták a maguk javára felhasználni, egyebek közt a nemzeti követelések túlhangsúlyozásával, radikális megoldásával. Radikalizmusban és – mint hamarosan kiderült, – nacionalizmusban azonban a kommunistákkal már akkor sem lehetett felvenni a versenyt.

Nemzetállam – kisebbségek nélkül

A kassai kormányprogram által meghatározott nemzetállami elképzelés igen rövid idő alatt konkretizálódni kezdett. A háborús események befejezésekor még mindig három milliónyi német és hozzávetőleg 650-700 ezer szlovákiai magyar mielőbbi elűldözése, kitelepítése volt az elsődleges cél, s ennek megvalósítására a csehszlovák és szlovák hatóságok a szovjet és a csehszlovák hadsereg alakulatait is szerették volna igénybe venni.⁷⁸

⁷⁴ KAPLAN:220–225.

⁷⁵ RYCHLÍK:1998.2.

⁷⁶ A szlovákiai magyar oktatásügy vonatkozásában Ladislav Novomeský oktatási megbízott jó ideig nem értett egyet a magyar oktatásügy teljes felszámolásával, azt a lakosságcsere és a reszlovakizáció üteméhez mérten kívánta korlátozni. 1945 májusában azonban a szlovák megbízotti hivatal mégis a magyar oktatási intézmények bezárását rendelte el. GAZDILOVÁ, 1998.

⁷⁷ MANDLER:36–43.

⁷⁸ BALÁZS:1991, VIDA:2005.

A csehszlovákiai magyar kisebbség felszámolására nagyhatalmi beleegyezés hiányában ötféle lehetségre maradt a csehszlovák hatóságoknak:

- az 1938 előtt magyar állampolgársággal rendelkező 36 ezer személy kiűzése;
- a pozsonyi és kisebb mértékben kassai, komáromi városi magyar népesség lakásainak internálása azzal a céllal, hogy Magyarországra menekülésüket felgyorsítsák;
- a belső széttelepítés, ami 1945 és 1946 telén a csehországi deportálások során kb. 45-50 ezer magyart érintett;
- az 1946-ban beindított reszlovakizációs akció, amely a vagyon elkobzásától és kitelepítéstől való mentesítésének, valamint az állampolgári jogok megszerzésének a kilátásba helyezésével 350 ezer fős magyar tömeget kényszerített arra, hogy „reszlovakizáljon”;
- a belső telepítésekkel, a megfélemlített magyarok menekülésével Csehszlovákia 1945 decemberében tárgyalásokra kényszerítette Magyarországot, amely 1946. február 27-én aláírta a rendkívül egyenlőtlen lakosságcsere-egyezményt. Ennek keretében 1947-48-ban összesen 70-72 ezer szlovákiai magyart telepítettek át Magyarországra a csehszlovák hatóságok és ugyanők ugyanennyi szlovákot toboroztak Magyarországon az áttelepülésre.

A szlovákiai, illetve csehországi németek esetében a német katonai hatóságok által elrendelt evakuálás, a spontán menekülés, valamint a cseh és szlovák hatóságok, lakosság által beindított erőszakos elűldözés százezres nagyságrendű népességmozgásokat indított el, a szlovákiai magyarok szinte kivétel nélkül otthonaikban maradtak.

A két nem szláv kisebbség helyzetének kezelésére, a német és a magyar kisebbségi kérdést „végleges megoldáshoz” tehát olyan jogszabályok elfogadására volt szükség, amely az államot felhatalmazta a két kisebbséghez tartozó személyek kitelepítésére. Ezeknek a jogszabályoknak legfontosabb „jogforrása” az a kassai kormányprogram volt, amelynek a Beneš elnök és a Fierlinger kormány által meghirdetett „nemzeti és demokratikus forradalom” átmeneti időszakában kétségtelenül törvények egész sorára kiterjedő alkotmányerejű hatása mutatható ki. Az etnikai diszkriminációra épülő jogszabályok prototípusait pedig a szlovák Nemzeti Tanács német- és magyar földtulajdont elkobzó, illetve a háborús bűnösök büntetését szabályozó rendeletei, illetve Beneš köztársasági elnök azonos célokkal készült dekrétumai voltak.⁷⁹

Az 1945. évi köztársasági elnöki dekrétumok

Edvard Beneš köztársasági elnök 1945. április 2. és 1945. október 27. közötti időszakban összesen 98 dekrétumot bocsátott ki. Ezeket az 1945. október 28-án megalakult ideiglenes csehszlovák nemzetgyűlés 1946 márciusában visszamenőleges hatállyal törvényerőre emelt. A 98 dekrétumból 13 vonatkozik közvetlenül a német és magyar kisebbségre, s jó néhány további közvetve szintén tartalmazott olyan rendelkezéseket, amelyek összefüggtek a két kisebbség kollektív bűnösként való elmarasztalásával.⁸⁰

A két kisebbség kollektív bűnösként való elmarasztalásának, illetve büntetésének elvén alapuló legfontosabb dekrétumok közül az 1945. május 19-én kiadott 5. számú elnöki dekrétum „az elnyomás idején végrehajtott egyes vagyoni jogi ügyletek érvénytelenségéről, továbbá a németek, magyarok és árulók, kollaboránsok, valamint egyes szervezetek és intézetek vagyoni értékeinek állami kezeléséről” rendelkezett. A dekrétum negyedik paragrafusában kimondta: „Állami szempontból megbízhatatlannak kell tekinteni a) a német vagy magyar nemzetiségű személyeket, b) azokat a személyeket, akik a

⁷⁹ MANDLER:2001, 36–45.

⁸⁰ PAVLÍČEK:2002, 14–37, 44.

Csehszlovák Köztársaság állami szuverenitása, önállósága, egysége, demokratikus köztársasági államformája, biztonsága és védelme ellen irányuló tevékenységet fejtek ki...⁸¹

Ugyanezen dekrétum azt is kifejtette, hogy kit kell német vagy magyar nemzetiségűnek tekinteni. Mindazokat, „akik az 1929 utáni időszakban a népszámlálásokkor német vagy magyar nemzetiségűeknek tekintették magukat, vagy pedig a német vagy a magyar nemzetiségű személyeket tömörítő nemzeti csoportok, szervezetek vagy politikai pártok tagjai lettek.”⁸²

Az egész kisebbségi csoportot kollektív bűnösökként kezelő magatartás jellemezte a két kisebbséget érintő többi elnöki dekrétumot is. Közülük az 1945. évi 5, 12. számú dekrétum a németek, magyarok mezőgazdasági vagyonának elkobzásáról, a 16. számú a náci bűnösök, háborús bűnösök megbüntetéséről, a rendkívüli népbíróságok létrehozásáról intézkedett.⁸³

A legnagyobb horderejű döntést az 1945. augusztus 2-án kibocsátott 33. számú elnöki dekrétum jelentette, amely a németektől és magyaroktól – a müncheni szerződés, illetve a bécsi döntés semmisségének ellenére – megtagadta a csehszlovák állampolgárság visszaadását, mi több azokat a németeket is magyarokat is megfosztotta attól, akik 1938 után továbbra is Csehszlovákia polgárai maradtak.⁸⁴

A dekrétumok közül a 27. számú elnöki rendelet a belső telepítések egységes rendszeréről, a 28. számú pedig a cseh és szlovák telepéseknek a németek, magyarok, ellenséges elemek földbirtokára és üzemibe való betelepítéséről rendelkezett.⁸⁵

A szlovákiai magyarok 1945-1946. évi csehországi deportálásának jogi alapját az 1945. szeptember 19-i 71. számú elnöki dekrétum teremtette meg, amely az állampolgárságuktól megfosztott személyek munkakötelezettségéről rendelkezett, illetve a 88. számú elnöki rendelet, amely az általános munkakötelezettséget szabályozta.⁸⁶

A két kisebbséghez tartozók vagyonát az 1945. évi 5, 12, 108. számú elnöki dekrétum alapján valamennyi csehszlovákiai német és magyar földbirtokát mint „ellenséges vagyont” lehetett elkobozni, konfiskálni. Az utóbbi dekrétum szabályozta az ellenséges vagyonok elkobzását, illetve az elkobzott vagyonokból létrehozott nemzeti újjáépítési alapokat. A dekrétum szerint gyakorlatilag kártérítés nélkül el lehetett kobozni minden német és magyar tulajdonban lévő ingó és ingatlan vagyont, amely „a Német Birodalomnak és a Magyar Királyságnak, a német vagy a magyar jog értelmében létezett jogi személyeknek, a német náci pártoknak, a magyar pártoknak, valamint az e rendszerekhez tartozó és velük kapcsolatban álló más egységeknek, szervezeteknek, vállalatoknak, létesítményeknek, személyekből álló társulatoknak, alapoknak és célvagyonoknak, más német vagy magyar jogi személyeknek” a tulajdonában volt.⁸⁷

Ugyancsak elkobozták az antifasiszta mivoltukat nem bizonyító természetes személyeknek a világháború végén személyes tulajdonában volt vagyontárgyakat.⁸⁸ Súlyos jogfosztások forrásává vált az 1945. évi 16. számú dekrétum, amelynek alapján – egyebek közt az 1946. évi csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezményben a háborús bűnösöknek minősített csehszlovákiai magyarok egyoldalú kiutasítására vonatkozó rendelkezést kihasználva – a csehszlovák hatóságok igyekeztek tömegperek keretében százával háborús bűnösökként elítélni magyarokat. Ez történt 1946. július 26. és augusztus 14. közt Kassán, ahol 715 magyar nemzetiségű személy ellen folytattak le egyszerű bírósági eljárást.

⁸¹ Vö. a kötet 7. és 26. számú dokumentumát.

⁸² Uo.

⁸³ Ld. a kötet 8–9. számú dokumentumait.

⁸⁴ ŠUTAJ:1993, ŠUTAJ:2004, SLAPNICKA:1997.

⁸⁵ Ld. a kötet 10–11. számú dokumentumait.

⁸⁶ Ld. a kötet 14–15. számú dokumentumait.

⁸⁷ Ld. a kötet 17. számú dokumentumát.

⁸⁸ Uo.

A Szlovák Nemzeti Tanács és a Megbízotti Testület rendeletei

A dekrétumok, illetve a kormányprogram szlovákiai végrehajtását az SZNT, valamint a szlovák megbízotti testület, esetenként egy-egy megbízott rendeletei konkretizálták, adaptálták. Így például a az SZNT 1945. évi 4. számú rendelete szabályozta a szlovákiai németek és magyarok mezőgazdasági vagyonának elkobzását. Az SZNT 1945. évi 33. számú rendelete pedig konkretizálta a népbíróóságok hatáskörébe tartozó szlovákiai német és magyar fizikai, illetve jogi személyek körét. Az elkobzott német és magyar vagyon nemzeti gondokság alá helyezéséről az SZNT 1945. 50. számú rendelete intézkedett, a szlovákiai munkatáborokról pedig az 1945. évi 105. számú rendelet.

A szlovákiai rendeletek szerkezetükben, dikciójukban alapvetően megegyeztek a vonatkozó Beneš-dekrétumokkal. Kibocsátásukat tehát nem elsősorban és nem pusztán a szlovákiai sajátosságok indokolták, hanem az az egyre elkeseredettebb kompetenciaharc, amely a központi kormányzat és a szlovákiai megbízotti testület, illetve a prágai Nemzetgyűlés, valamint a Szlovák Nemzeti Tanács között kibontakozott.

A szlovákiai magyar állami, köz- és magánalkalmazottak tömeges elbocsátását, a nyugdíjra és egyéb szociális, illetve életjáradékra való jogosultságot megszüntető 1945. évi 44. és 69. számú rendeletei mindenesetre jól mutatják, hogy a magyar kisebbség ellen irányuló jogalkotói törekvések mögött elsősorban az a szlovák hivatalnoki, közigazgatási középréteg állt, amely felismerve saját hatalmi és vagyoni érdekeit elérkezettnek látta az időt, hogy teljes egészében kisajátítsa a maga számára a hatalmat. Ehhez használták fel a féktelen nacionalizmus kassai kormányprogrammal szabadjára eresztett szellemének tombolását, majd az 1946. évi választásokon vereséget szenvedett és emiatt még inkább radikalizálódott szlovák kommunisták irgalmat nem ismerő hatalmi ambícióit.

A magyar kérdés belső megoldási módozataival (csehországi deportálások, vagyoneklobzások, tömeges népbíróósági ítéletek stb.) a prágai kormány 1946 februárjában az úgynevezett lakosságcsere-egyezményre megkötésére kényszerítette Magyarországot. Ennek alapján csehszlovák részről annyi magyart telepíthettek át Magyarországra, ahány magyarországi szlovák nemzetiségű lakos volt hajlandó önként áttelepülni a Csehszlovák Köztársaságba. Az etnikai homogenizációt szolgáló akciók azonban már korábban megkezdődtek: 1944–1945 telén mintegy 30 ezer csehszlovákiai magyar polgári személyt deportáltak kényszerszolgálatra a Szovjetunióba, 1945 nyarán pedig több mint 36 ezer magyart toloncoltak ki szülőföldjéről. (A kitoloncolás elsősorban a bécsi döntést követően felvidéki területekre költöző hivatalnokokat, tanítókat, valamint pozsonyi, kassai magyarokat érintette. 1945 végén és 1946/47 telén pedig közel 45 ezer embert deportáltak Csehországba (a kitelepített szudétánémetek helyére) kényszerszolgálatra. Több ezer magyart tartottak szlovákiai munkatáborokban, illetve koncentrációs táborokban tartottak.⁸⁹

Az 1946. június 17-i kormányrendelet értelmében a szlovákiai magyarok részt vehettek az úgynevezett reszlovakizációs akcióban, amelynek a Dél-Szlovákiában maradó magyarok elszlovákosítása volt a célja. A jelentkezőknek megígérték, hogy visszakapják állampolgársági jogukat és szülőföldjükön maradhatnak, a jogaiktól és vagyonuktól megfosztott, a deportáltaktól és kitelepítésektől rettegő szlovákiai magyarok közül – 327 ezer ember kérelmezte magyar nemzetiségének megváltoztatását, azaz szlovákká minősítését.⁹⁰

A csehszlovák kormány 1945 őszén, a potsdami konferencia után kénytelen volt tudomásul venni, hogy a hárommilliós csehszlovákiai német kisebbségtől eltérően a magyar kisebbség egyoldalú kitelepítésére nem kapta meg a győztes nagyhatalmak hozzájárulását. A kassai kor-

⁸⁹ VADKERTY:1996:36–50.

⁹⁰ L. a kötet 37. számú dokumentumát.

mányprogramban célul kitűzött szláv nemzetállamot tehát a magyar kisebbség esetében a csehszlovák hatóságok kénytelen voltak visszatérni a Magyarországgal megkötendő lakosságcsere-egyezmény elképzelésének megvalósításához. Ezzel együtt a kisebbségi magyar közösséggel szemben életbe léptek a beneši dekrétumok német- és magyarellenes jogfosztó intézkedései, a Szlovák Nemzeti Tanács magyarellenes rendeletei. A dekrétumok és nemzeti tanácsi rendeletek kisebbségi magyarokat megfosztották állampolgári, vagyoni, szociális és nemzetiségi jogaitól. Az 1938 után visszacsatolt területekre betelepülőknek 1945 májusában minden ingóságukat hátrahagyva 24–48 alatt el kellett az ország területét hagyniuk, s ezt a módszert az autochton népességű településeken is megpróbálták alkalmazni, a magyar kormány és a határőrizeti hatóságok ellenállása miatt sikertelenül.

A magyar kormány csehszlovák magyarság ügyében több alkalommal fordult a nagyhatalmakhoz, illetve a Külügyminiszteri Tanácshoz. 1946 nyarán például a csehszlovák hatóságok fokozódó magyarellenes aktivitása készítette ilyen lépésre. Magyarország az Atlanti Charta és az ENSZ Egyezségokmány alapelveinek megsértésével, a nagyhatalmak döntésének elejét veendő, 1946 januárjában kötött magyar-szlovák lakosságcsere-egyezménnyel ellentétes eljárások miatt emelt panaszt Csehszlovákia ellen.

A magyar jegyzék konkrét helyi panaszok alapján a külügyminiszterek tanácsánál is tiltakozott a csehszlovák hatóságok magyar kisebbséget terrorizáló eljárása ellen. Ezek célja a budapesti kormány szerint az volt, hogy a kérdés további közös rendezése helyett kész tényeket teremtsenek.⁹¹

A magyar kormány a három győztes nagyhatalmat folyamatosan tájékoztatta a csehszlovákiai magyarokat ért jogfosztásokról. Azt kérte a nagyhatalmak képviselőitől, hogy küldjenek ki megbízottakat a helyszíni vizsgálatok lefolytatására, kényszerítsék arra a csehszlovák hatóságokat, hogy a békekonferencia döntéséig állítsák le a jogfosztó és diszkriminatív akciókat.⁹²

Etnikai diszkrimináció, kollektív bűnösség

A csehszlovák kormány 1945 őszén, a potsdami konferencia után kénytelen volt tudomásul venni, hogy a hárommillió csehszlovákiai német kisebbségtől eltérően a magyar kisebbség egyoldalú kitelepítésére nem kapta meg a győztes nagyhatalmak hozzájárulását. A Kassai kormányprogramban célul kitűzött szláv nemzetállamot tehát a magyar kisebbség esetében a csehszlovák hatóságok kénytelen voltak visszatérni a Magyarországgal megkötendő lakosságcsere-egyezmény elképzelésének megvalósításához.

Ezzel együtt a kisebbségi magyar közösséggel szemben életbe léptek a beneši dekrétumok német- és magyarellenes jogfosztó intézkedései, a Szlovák Nemzeti Tanács magyarellenes rendeletei. A dekrétumok és nemzeti tanácsi rendeletek kisebbségi magyarokat megfosztották állampolgári, vagyoni, szociális és nemzetiségi jogaitól. Az 1938 után visszacsatolt területekre betelepülőket 1945 májusában az ország elhagyására kényszerítették, s ezt a módszert az autochton népességű településeken is megpróbálták alkalmazni, a magyar kormány és a határőrizeti hatóságok ellenállása miatt sikertelenül.

A Dél-Szlovákia nemzetiségi megtisztogatásához igénybe vett eljárások, tervek, akciók egymással szorosan összefüggtek, a szlovákiai Telepítési Hivatal, a Megbízotti Testület, illetve a prágai kormány és a bel- és külügyminisztérium a helyzetet és Magyarország magatartását figye-

⁹¹ KURECSKÓ:2003.

⁹² Uo.

lembe véve döntött a rendelkezésre álló eszközök felhasználásáról. A Szovjetunió többszöri közbelépésére Csehszlovákia az 1948 februárjában történt csehszlovákiai kommunista hatalomátvélt követően rövid időn belül lezárta a beneši dekrétumokhoz kötődő kisebbségellenes periódust.

Az 1948. október 25-i 245. számú törvény, hűségeskü letétele után biztosította a magyar nemzetiségű személyek részére az állampolgárság visszaadását. Magyarország és Csehszlovákia 1949. július 25-én a csorbatói jegyzőkönyvben megállapodott abban, hogy a Magyarországra kitelepített csehszlovákiai magyarok vagyonának fejében Csehszlovákia elengedi Magyarországnak a békekonferencián meghatározott 30 millió dolláros háborús jóvátétel még esedékes részeit. A csehszlovákiai magyarok vagyon- és jogfosztással, valamint kitelepítési fenyegetésekkel kikényszerített *reszlovakizációs* nyilatkozatait azonban csak 1954-ben érvénytelenítették.

Edvard Beneš köztársasági elnöki dekrétumainak, illetve az azokat szlovákiai viszonyok közt alkalmazó, alkalmanként „továbbfejlesztő”, szigorító Szlovák Nemzeti Tanács rendeleteinek súlyos következményei voltak a magyar kisebbség számára. A kétségkívül legkíméletlenebb köztársasági elnöki rendelet 1945. augusztus 2-án, a potsdami határozat aláírásának napján jelent meg: az 1945. évi 33. számú elnöki rendelet az aktív antifasiszták kivételével automatikusan megfosztotta a németeket és magyarokat a csehszlovák állampolgárságtól. Ez az elnöki dekrétum vált a szlovákiai magyarság minden további jogfosztásának és jogsérelmének alapvető forrásává, hiszen az állampolgárság elvesztése eleve kizárta a két kisebbséghez tartozókat az állami intézményekben, munkahelyen való alkalmazásából, az államosítások során elrendelt kártalanításokból, a hadikárok megtérítéséből, a nyugdíj és más állami járulékok folyósításából.

Az állampolgári, kisebbségi, vagyoni és szociális jogok megvonásával a szlovákiai magyarok gyakorlatilag a teljes jog- létbizonytalanság állapotába kerültek. A szülőföldjükről elűzött és az úgynevezett globális kitelepítés keretében teljes felszámolásra ítélt magyar közösség helyére a belső telepítések keretei közt a külföldi szlovák „reemigránsok” és az észak-szlovákiai területek szlovák kolonistáinak százezreit szerették volna betelepíteni. Mindez szorosan kapcsolódott ahhoz a hatalmi harchoz, amely a kommunista párt hatalomátvételét volt hivatott előkészíteni, s amiben a magyar kérdés radikális megoldására törekvő politikai elképzelések a kommunisták szlovákiai bázisát erősítették volna.

Melyek voltak a meghatározó politikai folyamatokat, jelenségeket, amelyek a magyar kisebbségi kérdés világháború utáni kezelését meghatározták? A győztes nagyhatalmak világháború utáni kisebbségellenes magatartását a németkérdés kezelése határozta meg. Emellett azonban feltétlenül figyelembe kell venni a kelet-közép-európai régió szovjet érdekszférába kerülését, a kisebbségi jogoknak a hitleri és sztálini nemzetiségi politika hatására végbement nemzetközi leértékelődését. Hasonlóképpen a homogén nemzetállamok létrehozásához átmenetileg kedvező nemzetközi légkört és a nemzetállami célokban egymást túllícitáló csehszlovákiai polgári pártok és a kommunisták közötti rivalizálást. Ezzel egyidőben hamarosan nyilvánvalóvá vált Magyarország kisebbségvédő pozícióinak, békepolitikai törekvéseinek erőtlensége. Mindezek a nemzetközi és belpolitikai tényezők azt eredményezték, hogy a csehszlovákiai magyar közösség Prága és Pozsony által szorgalmazott felszámolása igencsak reális közelségbe került 1945 és 1946 fordulóján.

Az egész periódus kisebbségellenes intézkedéssorozata kétségkívül egységes politikai szándékot, a szlovákiai magyar kisebbségi közösség teljes felszámolását volt hivatott elérni, s ezért kutatni is csak egységes folyamatként lehet. A Dél-Szlovákia nemzetiségi megtestosztatásához igénybe vett eljárások, tervek, akciók egymással szorosan összefüggtek, a szlovákiai Telepítési Hivatal, a Megbízotti Testület, illetve a prágai kormány és a bel- és külügyminisztérium a helyzetet és Magyarország magatartását figyelembe véve döntött a rendelkezésre álló eszközök felhasználásáról.

Az 1944–1949. között Csehszlovákiában az ország fasiszta erőktől, intézményektől való megtisztulásra törekedve, a háborús bűnösöket megbüntetni kívánva, a politikai erők a német és a magyar kisebbség felszámolására is elérkezettnek látták az időt. Ennek érdekében a két kisebbséget kollektív bűnösöként kezelték és a jogalkotásban pedig egyértelműen az etnikai diszkrimináció elemeit érvényesítették. Ez az etnikai megkülönböztetés érvényesült a földreformmal, az állampolgársággal, a belső telepítésekkel, a kényszer- és közmunkával, a nép- és nemzeti bírósággal kapcsolatosan a köztársasági elnöki dekrétumokban, az azokat kiegészítő, módosító törvényekben és rendeletekben.

Mindezeknek az etnikai, etnopolitikai célokat (is) szem előtt tartó, s a két kisebbség szempontjából egyértelműen jogfosztónak bizonyult jogszabályoknak az elsődleges célja a két kisebbség teljes felszámolása: elűldözése, kitelepítése, az ország területén maradók teljes asszimilációja volt. Mindezt a korabeli cseh és szlovák politikát irányító pártok, kormányok vezetői nem is titkolták, hiszen meg voltak győződve eljárásuk jogosultságáról és helyességéről. A világháború éveiben a Cseh–Morva Protektorátus területén a német megszállás, valamint részben – a német terrorral nem összehasonlítható módon – az első bécsi döntéssel Magyarországnak ítélt dél-szlovákiai területeken elszenvedett nemzeti sérelmek miatt, valamint a kisebbségi kérdés müncheni szerződésben és a bécsi döntésben rögzített területi megoldásai miatt a csehszlovák, cseh és szlovák politika egyszer s mindenkorra száműzni kívánta a kisebbségi jogokat a közép-európai térségből.

A csehszlovákiai magyarok ügyét a győztes nagyhatalmak közül az Egyesült Államok és Nagy-Britannia – a fentebb vázolt különbségek és saját nagyhatalmi érdekeik miatt hajlandónak bizonyult támogatni, megakadályozva ezzel a németekével azonos teljes kitelepítést.

A szlovákiai magyarok második világháború utáni jogfosztása, a kárpótlás kérdése alapvetően ezen a ponton válik külön a szudétanémet kisebbség pozíciójától. Az által, hogy a szlovákiai magyarok nagy többsége szülőföldjén maradt, s 1948–1949 folyamán visszakapta állampolgárságát, az állampolgári jogegyenlőség elve alapján joggal tarthat igényt arra, hogy a korabeli diszkriminatív elvek és jogszabályok teljes körű felülvizsgálásával minden szlovákiai magyart és Szlovákia területén vagyoni igénnyel jogosan fellépő személyt teljes egészében kárpótolnak az őket ért jogtalanságért, jog- és vagyonvesztésért.

Az úgynevezett Beneš-dekrétumok és a hozzájuk kötődő többi jogfosztó 1944–1949. évi törvény, rendelet érvényességéről, hatályosságáról szóló jogi vitáknak három tanulságát érdemes ennek a kötetnek a bevezetőjében hangsúlyoznunk. Minden törvény addig tekinthető jogformáló, jogi viszonyokat teremtő jogszabálynak, ameddig arra való hivatkozással vitás esetekben a peres felek közül az egyik fél a másikkal szemben érvényesíteni tudja igényét. Lehet, hogy a dekrétumok és a többi rendelet alapján már évek, évtizedek óta nem kobozták el csehországi vagy szlovákiai német és magyar tulajdonosok vagyonát, de az is tény, hogy az 1945–1948 között, bizonyíthatóan csak etnikai alapon elkobzott vagyontárgyak jelentős részét máig nem szolgáltatották vissza az eredeti tulajdonosoknak.

Hatvan év, két-három nemzedék távlatában méltányos megegyezésekre csakis az érintett és érdekelt felek kölcsönösen belátó és megbocsátó magatartása biztosíthat megfelelő hátteret és fedezetet. Az 1997. évi csehszlovák–német közös nyilatkozatban például a két fél közösen ítélte el a kollektív bűn elvének érvényesítését a korabeli csehszlovák jogszabályokban. Hasonlóképpen járt el a Szlovák Nemzeti Tanács 1991. évi nyilatkozatában a szlovákiai németek kitelepítésével kapcsolatosan.

A szlovákiai magyarokkal kapcsolatosan mindaddig elmaradt hivatalos szlovák nyilatkozat, illetve az ugyancsak hiányzó szlovák–magyar közös nyilatkozat vélhetően ugyanerre kellene, hogy helyezze a hangsúlyt. Erre szolgált jó példával a szlovákiai magyar szervezetek 2005.

áprilisi Komáromi nyilatkozata, amely a kassai kormányprogram elfogadásának 60. évfordulóján a szlovákiai magyar közösség történeti rehabilitációs igényének adott hangot, megfontolt és méltányos kárpótlási javaslatok megfogalmazásával.⁹³

A történelmet mindazonáltal nem lehet egyszerűen a bűn és bűnbocsánat, károkozás és kárpótlás logikájára egyszerűsíteni. Érdekek és függőségek, programok és ambíciók, nemzeti önzés és nagyhatalmi erőviszonyok, globális, regionális és lokális játszmák tétjei, céljai keverednek egymással nehezen szétválasztható egységbe.

A kötetben közreadott dokumentumok alapján mindenesetre képet nyerhetünk arról, hogy a második világháborút követő években – amikor Európa nyugati felén olyan fejlődés alapjait rakták le, amely az ott élő közösségek számára demokratikus fejlődési feltételeket teremtett – miként lehetett Közép-Európában a nemzeti radikalizmus, nacionalizmus eszközeivel nehéz csapdahelyzeteket teremteni. A többi kelet- és közép-európai nemzetállamhoz hasonlóan Csehszlovákiában, illetve 1993 óta Csehországban és Szlovákiában ez a csapdahelyzet – amikor a történelem órájának visszaállítására már nincs lehetőség, a jogtalanságok súlya viszont hatvan évvel is konfliktusokat gerjeszt – nemcsak az érintett két kisebbség, hanem a két többségi nemzet egészére nézve máig megoldatlan morális, jogi és politikai kérdések tömegét. Ezek feldolgozását kívánja szolgálni ez a kötet.

⁹³ KOMÁROMI NYILATKOZAT:2005